یاش توركستان

توركستاننك ملی قورتولوشی اوچون كوره‌شوچی آیلق مجموعه

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

1929نچی ییلنك دەقابر-ندەن چیقا باشلاغان	مارت 1935 (1353 هجری)	سان 64

بو ساندا:

1 — توركستاندا بولشەویك فرقەسینك ایچ یوزی — باش مقاله

2 — توركستانداغی سوك تەررورنك مسئوللاری — مصطفی

3 — توركستاندا «تیل سیاستی» — ایسەن تورسون

4 — جعفر جبارلی — اوقتای

5 — شرقی توركستان اوچون قربان اولمش تورت بویوك سیما — سلطان‌بیك بختیار بیك

6 — شرقی توركستان وضعیتی — «تیەن-شان»دان

7 — پاریسدە شرقی توركستان حقندا بر معروضه — قاوونچیلی

8 — بوكونكی بین‌الملل وضعیت — م.

9 — بەرلین‌می ، موسقوامی؟

10 — اوقراینا-قافقاسیا-توركستان دوستلغی قومیتەسی فعالیتندەن

11 — یاپون-ختای مناسباتی؛ 12 — مانجوریا تیمیر یولی اوستندە كیلیشو

13 — یراق شرقداغی تورك-تاتار مهاجرلەری قورولتایی

14 — توركستان خبرلەری

ئەۋلاد گۇروپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولليازمىلار ئامبىرى

یوسف آقچورا

مجموعه‌مزنڭ شو سانی تیرلیب بولوب، باسما خانه‌دەن چیقار آلدیدا استانبولدان یوسف آقچورانگ 35 .3 .11ده وفات ایتدیگی خبرینی آلدیق. ایسیز، که وقتنگ تارلغی، آڭ حرمت ایتدیگمز بو بویوك سیما حقندا، بو ساندا آیریچا مقاله باسوغا یول قویمایدی.

تورك دنیاسینگ آڭ بویوك خادمله‌رنده‌ن سانالغان یوسف آقچورانك آرامزدان کیتیشی تولدوروشی قیین، حتی بعضی نقطهٔ نظردان ممکن بولماغان بر بوشلق توغدوردی.

مرحوم عمرینگ سوڭغاچا تورك عالمینگ هەر ایکی قسمینادا چین کوڭولده‌ن خدمت ایتمشدر. یوسف‌بیك اوز فعالیتیله بوتون تورك عالمینگ بر ایکه‌نلگینی وه بر بولا بیله‌جه‌گینی حقیله کورسه‌ته بیلگه‌ن قیمتلی بر سیما ایدی.

تورکلکنگ کیچیریب تورغان بوکونکی آغیر بر دورنده یوسف بیك کبی بر شخصنگ آرامزدا یاشاب توروشینگ اوزی‌ده آینقسا اسارتده بولغان تورکله‌ر ایچین معنوی بر تایانچ ایدی.

مجموعه‌مزنڭ کیله‌جه‌ك ساندا یوسف آقچورانگ سیاسی سیماسینی کورسه‌توچی آیریچا مقاله باسیلاجاقدر. ایمدیلك مرحومنگ عزیز روحینا فاتحه اوقوب، عائله‌سنه قارداشلق یوره‌گنده‌ن قایغیلاریمزنی بیلدیره‌مز.

باشقارما

«مهم بر اصلاحات» — اوزبیکستان 7نچی ساویت قورولتایی جمهوریت اسمینی تیکیشتریشکه قرار بیردی. بو جمهوریت ایمدیده‌ن باشلاب «اوزبیکستان ساویت سوسیالیستیك ره‌سپوبلیکه‌سی» دیب آتالاجاق. مه‌نه بو موسقوا دیکتاتورلیغینگ تورکستاندا «ملی تیل یاراتو» پرده‌سی آستندا یوروتدیغی سیاستنگ نتیجه‌له‌رنده‌ن بر نمونه‌در. بو قوللانیشدا یالغز تیلگه یات سوزله‌ر کیریتوگنه بولماسدان، تورك تیلینگ قاعده‌سی‌ده بوزولمشدر. مثلا بزنگ قوللانیشدا «سوسیالیستیك» بولماسدان «سوسیالیست» گنه بولوشی کیره‌ك ایدی.

تورکستاندا بولشه‌ویك فرقه‌سینك أیچ یوزی

تورکستاندا فرقه صفلارینی تازارتو ایشی ایمدیگه قادارد بیتمه‌دی. اونگچون ایمدیده‌ن اونگ بوتکول نتیجه‌سی حقندا حکم بیریب‌ده بولمایدی. بونگله برابر ایمدیگه‌چه تورکستان ساویت غازیتالارندا چیققان قاداری‌دا تورکستاندا روس پرولەتاری دیکتاتورلیغینگ ایچکی وضعیتی ایله تانیشو اوچون ییته‌رلکدر. مهم حادثه‌له‌رگه قارشی بارایاتقان بوکونکی کونده بوندای تانیشیب بارو بالخاصه مهمدر.

بو یازیدا بز یالغز اوزبیکستان فرقه تشکیلاتی حقنداغی معلومات اوستنده توختایمز. چونکه برنچیده‌ن، ایمدیگه‌چه یالغز اوزبیکستان فرقه تشکیلاتلاری حقنداغنا نسبتاً تولوقراق معلومات بیریلدی. ایکنچیده‌ن، اوزبیکستان تورکستاندا روس پرولەتاری دیکتاتورلغینگ بر درجه‌گه قادار مرکزی سانالیب کیلدیگنده‌ن او یرده ساویت روسیه ملی سیاستی عمده‌له‌رینك داها کوچلو اورناشقان، داها کیگ کوك آتا بیلگه‌ن بولووی کیره‌ك ایدی.

بو یازینك ماته‌ریاللارینی بز اوزبیکستان فرقه صفلارینی تازالاو قومیسیاسی باشلوغی «گه‌ی» طرفندان بیریلگه‌ن معلوماتلاردان آلیب اوتورامز. («پراودا ووستوکا» 35 .1 .17). مه‌نه هەر نه‌رسه‌ده‌ن اول عمومی بر تصور بیره تورغان بر نیچه رقم: اوزبیکستاندا 1930نچی ییلی فرقه صفلارندا (حقیقی اعضا وه نامزد) 43 مینگ کشی بار ایدی. 1933نچی ییلنگ برنچی غینوارندا بو سان 81 600گه ییتدی. 1934نچی ییلی ایسه او یه‌گیده‌ن 45 مینگه توشه‌در. (20 مینگ فرقه اعضاسی، 25 مینگ نامزدله‌ری.) بو سانلارنگ بو قادار کیسکین اویناقلیغی هەر نه‌رسه‌ده‌ن اول تورکستاندا بولشه‌ویك فرقه‌سینك غیرطبیعی، خسته وضعیتینی کورسه‌ته‌در. بو فرقه‌نگ خسته‌لیغی ایسه تورکستاندا روس پرولەتاری دیکتاتورلیغی خسته‌لیغی نتیجه‌سیدر.

ایمدی بو کیسکین اویناقلق قالای ایضاح ایتیله آلیر؟ بونگ او-

چون تورکستانداغی بولشەویك دیکتاتورلیغی فعالیتی اوستندە بر آز توختاش کیرەك بولادر. 1930/32نچی ییللاردا تورکستاندا «قوللەکتیفلەشتریش وە «موشتومزورلار» صنفینی بتیریش» کورەشی اوتکەزیلدی. هەمە فرقەغا کیریشکە اینتیلدی. گەی بو وقتلاردا (1930-1932) تورکستاننگ کوب یرلەرندە لیستە ایلە فرقەغا قبول ایتیلگەنلیگینی، فرقە بیلەتینی قولخوزغا کیرگەنلك اوچون هدیە طریقندا پایلانغانلیغینی، حتی اویما-اوی یوروب بیریلگەنلگینی سویلەیدر. مەنە شو صورتلە ایکی ییل ایچندە فرقەلیلار سانی 43 میگدەن 81 600گە کوتەریلدی. «قوللەکتیفلەشتریش وە «کولاکلار» صنفینی بتیریش» کورەشی بتیریلدی دیب اعلان ایتش ایلە برابر فرقەغا طرف آقیمدا توردی وە کیری حرکت باشلاندی. بر ییل ایچندە فرقەلیلار سانی 45 میگە توشدی.

گەی «قوللەکتیفلەشترو کورەشی» ییللارندا کتلە حالندا فرقەغا کیروچیلەرگە «کوردیگزمی، ماتچیلەر، ساویت حکومتی دوشمانلارینی» دیب غضبلەنەدر. برنچیدەن بو «ماتچیلەر»نی کتلە حالندا فرقەغا قبول ایتوچی، قولخوزغا یازیلغانی اوچون فرقە بیلەتی هدیە ایتوچی، اویما-اوی یوروب فرقە بیلەتی تارقاتوچیلار ایسکیدەن، قوللەکتیفلەشتریشکە قادار، فرقەدە اعضا بولوب اونی أدارە ایتب اوتورغان حقیقی فرقەلیلاردر. اونگچون بونگ مسئولیتی بو خلق کتلەسینی، آچیق بازاردان بر نەرسە آلا بیلو امکانندان محروم ایتب، حتی اونی بر پارچا ییب بولمای تورغان قارا نان، ایت یرینە ساسیمش بالیق آلا بیلو اوچون ساویت دکانلاری قارشیسندا بوتونکون قاتارغا توروغا مجبور ایتوکبی یوللاردان باشقا تورلو یاشایش امکانی تاپا آلماغانلقدان هیچ ایستەمەدیکلەری حالدا، کتلە حالندا فرقەغا کیریشکە مجبور ایتوچیلەر بوینوندادر. مسئلەنگ ایچ یوزینی آراشترساگز، بو فرقە صفلارینگ یات عنصرلار ایلە تولوب کیتشینك عینیلە روس پرولەتاری دیکتاتورلیغینگ تورکستانداغی سیاستی نتیجەسی بولغانینی کورەسز.

گەی بو 1930/32نچی ییللاردا فرقە صفلارینا تولوشوب آلغان

یات عنصرلارنك 1933نچی ییلی فرقەدان چیقیب کیتدیکلەرینە سەوینەدر. دیمەك بونگلە فرقە صفلارینی تازالاش ایشینگ باشلانیشینا تازە قوممونیست، توروقلو عنصرلار قالغان بولدی.

ایمدی فرقە صفلارینی تازالاو ایشینگ بو «تازە قوممونیستلەر» دائرەسندەن نیمەلەر چقاردیغینی کورەیلك. شو ییلنگ باشندا اوزبیکستاننگ 76 رایونندان 53ندە فرقە صفلارینی تازالاش ایشی بتیریلدی. 45 میگ فرقەلیلاردان تازالاش ایلەگندەن اوتکەریلمەگەن 7 میگ کشی قالدی. ایمدیگە قادارغی نتیجە قالای؟ بو نتیجە تورکستاندا روس پرولەتاری دیکتاتورلیغینگ أولوشی دیمەکدر. فرقە منسوبلەرینگ 30%ی یعنی 15 000 قادار کشی فرقەدان چیقاریلغان.

اگردە بز اعضالقدان نامزدلگە، نامزدلکدەن میاللغا کیچیریلگەن فرقەلیلار سانینیدا برابر آلاتورغان بولساق، بو روس پرولەتاری دیکتاتوراسینگ اعتمادینا یاراماغان فرقەلیلار نسبتی 45% (یعنی 20 میگدەن آرتیق) کە کوتەریلیب کیتەدر.

عموم اوزبیکستان مقیاسندا آلغاندا، اورتا حسابلە، 30% فرقەلیلار فرقەدان چیقاریلغان بولادر. آیریم رایونلاردا بو نسبتنگ کوب کوتەریلیب کیتکەن یرلەری بار. مثلا: بایسون رایوندا 60%، مرحمت رایوندا 52%، یەککە باغ رایوندا 50% و. س... چیقاریلغان.

ایگ یوکسەك نسبت باشلانغیچ فرقە تشکیلات (یەچەیکە) لاردادر. اوندا 36,7% چیقاریلغان. ایکنچیدەن قیشلاق فرقە تشکیلاتلارندا 33,2% چیقاریلغان. حتی صناعی مؤسسەلەردەکی فرقە تشکیلاتلارندادا چیقاریلغانلار نسبتی اولدوقچا یوکسەکدر — 23,3%در. عالی مکتبلەردەدە وضعیت آغیردر. او یردە 18,8% چیقاریلمشدر. بو سانلار کوب نەرسەلەر سویلەیدر. بر آن اوچوندە اونوتماسلق کیرەك، کە بو نقطەدە سوز یالغز فرقە اعضالاری اوستندەدر. قیشلاق فرقە تشکیلاتلاری منسوبلەرندەن اوچدە برندەن آرتیغی فرقەدان چیقاریلیب اوتورغاندا میلیونلار تشکیل ایتکەن فرقەسز تورکستان دهقانلارینك ساویت حکومتینە قاراشی حقندا

ئەۋلاد گورۆپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

نيمه دييش كيرەك؟ بز بو نقطەدا ، گەی طرفدان بيريلگەن قيشلاق فرقه تشكيلاتى حقنداغى معلوماتلار ايله تانيشاركەن ، تويديغمز ممنونيتنى آچيق سويلى آلامز.

گەی‌نك عالى مكتبلەردەكى فرقه تشكيلاتلارى حالى اوستنده بيرگەن معلوماتلارى‌دا بزنى بوندان آز ممنون ايتمەيدر.

گەی: «يولداشلار ، ينه بر دائره بار ، كه او يرده فرقه صفلارينى تازالاو نتيجەسنده كەتته بوزوقلقلار تاپيلدى. بوده بزنك ياشلارنى مفكورەوى حاضرلاش دائرەمزدر. بو يولدا ، عموميتله مفكوره ايشلەرنده وضعيتمز او قادار كوچلو ايمەس. بو نقطەده صنفى دوشماننك بزنى اوراب آلووى قورقوسى بار. هەر نەرسەدەن اول شونى ئەيتش كيرەك ، كه تيسكەريچى-ملتچى عنصرلارنك اوز فعاليتلەرينى ايگ كوب كوچەيتكەن دائرەلەرى مەنه شو ياشلار دائرەسيدر» ديدر. بز بو يرده هەر نەرسەدەن اول گەی‌نك بولشەويكلەرنك مفكورەوى ساحەده كوچسزليكلەرى حقنداغى اعترافينى آيريچا قيد ايتب اوتەمز. بو اعتراف كوب قيمتلى بر اعترافدر.

ملتچى عنصرلار فعاليتندەن بحث ايتەركەن گەی باش محرريمز چوقاى اوغلى مصطفى بيك‌نك «اينگلتەره قراللق اورتا آسيا جمعيتى مجموعەسى» = „Journal of the Royal Central Asian Society“ نك 1933نچى يلى ايول ساندا چيققان بر يازيسندا مەنه شو بولشەويكلكنك توركستان ياشليغى آراسندا مفكوره جهتندەن ضعيف بولغانليغى حقنداغى سوزلەرينى آليب يالغانغا چيقاريشغا اوروندى. فقط ايشنك قيزيغى شوندا ، كه «گەی» اوزينك يوقاريداغى اعترافلارينى اونوتوب اوتورادر.

عجبا توركستان ياشلارى آراسندا مفكوره ميداننداا بولشەويكلەرنى باسيب كيتش بيلەن قورقوتوب تورغان تيسكەريچى-ملتچى عنصر كيم ايكەن؟ بو ، گەی وه يولداشلارينك كورسەتووينچه ، روس بولشەويزمينك توركستان شرائطنا ياراماغانليغى مجموعەمز بيتلەرنده

اوزلوكسز سويلەب ، دائمى صورتده بو جهتنى اثبات ايتب كيلمەكده بولغان بز بولامز.

«فنلەر قوميتەسندەكى تازالاش ايشى نيمەلەر كورسەتدى؟» باشلوقلى «پراودا ووستوكا» (22. 10. 34)داغى گولوسوف ديگەن‌برينيك مقالەسى بو مسئلەنى بوتونلەی آچيق كورسەتب بيرمه‌كده‌در. «كورولگەن بويوك-كيچيك بوتون ياگليشلقلار وه تيل ، ادبيات مسئلەلەرندەكى ملى آغماچيلق وه نظريەلەرنك نظرى اساسينى مصطفى چوقاى طرفدان كوبدەن اورتاغا قويولغان ، شرقدا حياتى قورولوش وه اونك انكشافى باشقاچا بر يولدا بارغان. اونگچون مارقس طرفدان اورتاغا قويولغان نظريه عموميتله مارقسيزم-لەنينيزم نظريەلەرينى شرقدا تطبيق ايتب بولمايدى» ديگەن كوروش تشكيل ايتەدر.»

بو جوده توغرو. بز مارقسيزم ، لەنينيزمنك بزنك توركستان شرائطندا مفكورەوى اساس بولا آلماسليغينى مجموعەمز بيتلەرنده دائما سويلەب كيلەمز وه ايمديدەان سوگرادا سويلەيەجه‌كمز. مارقسيزم، لەنينيزمنى جبراً كيچروگه اورونودان نه‌كبى نتيجه چيققانينى اوقوچيلاريمز ايسەن تورسون‌نك «توركستاندا تيل سياستى» باشلقلى بر قاتار مقالەلەرندەن اوگرەنه آلاجاقلار. مسئلەنك شايان قيد يرى‌ده شودر ، كه ايسەن تورسون‌نك بو مقالەلەرنده آلغا سورديكى فكرلەرى يورتداغى ياش توركستانليلار وه علمى ايشلەرده يولباشچيلق ايتب تورغان توركستانليلارچا عينيله قبول ايتليب تورادر. گەی ، تيل وه ادبيات ساحەسنداا چاغاتای دورينى ايدەآليزا ايتو كوب يايلغاندر وه بر قانچا تاريخ وه ادبيات تاريخنه دائر اثرلەرده اوچراتيلادر» ديگەندەن سوك «چاغاتای دورى توركستاندا مارقسيزم-لەنينيزمگه قارشى قويولادر» ديدر.

بز چاغاتای دورينى ايدەآليزا ايتكەنده تورموشداغى آلغا باسولزومينى انكار ايتب ، آرقاغا او عصرغا ، او عصرداغى شرائط ايچينه قايتو طرزنده آگلامايمز. يوق. بزچه تيل وه ادبياتمزنك كيلەجەك ترقى وه انكشافندا ، او دوريمزنك بايلغنداان فائدەلەنوب انكشافمزنى طبيعى-ساغلام

مجراسندان آیرماسدان، هەر قانداى بر يات موسقوا «اینتەرناسیونالیزمی» بوزغونچیلیغی اوچون ملی بایلیغمزدان هیچ بر صورتله فدا کارلق ایتمەسلك یولندا بارمالیدر. مەنه بو مفهومده بزلەر بو طرفدا، او تۇغانلاریمز یورتدا بر جبهەده، قول قولغا توتوشوب بارا یاتقانمزنی گەینگ اوزی کورسەتوب اوتورادر. گەی اوز بیاناتندا بزنگ دائما سویلەب کیلدیگمز نقطەلاردان ینه بریسینی تصدیقلاب کیچدی. بز ساویت عالی مکتبلەرینگ سویەسندەکی توبەنلکنی وە عالی مکتبلەردە تورکستانلیلارنگ روسلارغا قاراغاندا آزچیلق تشکیل ایتدیکینی یازوب کیلدیك. بولشەویکلەردە دائما بزنگ بو ادعامزنی تکذیب ایتە کیلدیلەر. مەنه ایمدی گەی بزنگ ادعامز فائدەسیگە شهادت بیریب اوتورادر. گەیگە نظراً عالی مکتب بتیروچیلەر چەلە سوادلیلاردر. «مارقس-لەنیندەن صحیفەلەرچەسینی یاددەن نقل ایتە بیلگەنی حالدا، کییەف شهرینگ قای یەردە بولغانینی بیلمەیدرلەر...» دیدر. عالی مکتبلەردەکی ملی نسبت حقندا گەی قویوداغی معلوماتنی بیرەدر: «بزدە عالی مکتبلەر کوب. فقط اولارنگ ملی قورولوشی هیچ قانیقترماسلق، حتی قبول ایتیلمەسلك درجەدە یاماندر. مەنه اونگ اوچون مثاللار: سمرقنددەکی تأمینات اینستیتوتندە یرلی خلقدان 39%، او جملەدەن 22% اوزبیك. پلان اینستیتوتندە تورکستانلیلار 29% بولوب، بتیرگەنلەری 6% گنه. یول مهندسلەری اینستیتوتندە 694 اوقوچی بار. بونلارنك 111ی تورکستانلی. (76 اوزبیك، 30 قازاق، 4 تورکمەن، 1 تاجیك). بو اینستیتوت یانندا‌غی کیلەجەك اوچون ستودەنتلەر حاضرلایتورغان ایشچی فاکولتەسندەکی 209 اوقوچینگ 73 گنەسی اوزبیك (باشقا تورکستان اوروغلاریندان نە قادار بولغانلیغی حقندا بر سوزدە ئەیتیلمەیدر.)

ستالین اسمندەکی صنایع آقادەمیسندە تورکستانلی طلبە 46% نسبتندەدر. قیشلاق خوجالیغینی ماکینەلەشترو اینستیتوتندە تورکستانلی اوقوچیلار 15%نی گنە تشکیل ایتەدرلەر. بو حسابنی کورسەتوچی گەی، دیمەك قیشلاقا یوباریلاجاق قادرونگ 85%ینی آوروپالیلاردان حاضر-

لایمز، دیگەندەن سوك بو نیمەگە یارایدر؟ دیگەن سورغونیدا قوشوب قویادر.

بز اوز ملی باقیمزدان بو سورغوغا جواب بیرگەندە، تورکستاندا روس پرولەتاری دیکتاتورلغی هیچ بر نەرسەگە یاراماغانی کبی بودە هیچ بر نەرسەگە یارامایدر، دیمز. فقط بو موسقوا مارقسیزم-لەنینیزمنگ ایشینە جودە یاخشی یارایدر. تورکستاندا پرولەتار دیکتاتورلیغینی آلیب باروچی یگانە عنصرنگ روسلار بولووینا قارشی چیقیش وقتیلە منع ایتیلگەن ایدی. بونگ نتیجەسندە توغوب، تطبیق ایتیلە باشلاغان موسقوا «اینتەرناسیونال» نظریاتی ایلە تورکستان قیشلاقلاری اوچون حاضرلانغان قادرونگ 85%ی اوروسلاردان یتیشتریلگەندە قارشیلق قیلیب بولماسلیغیدا طبیعیدر.

مەنه شو نقطەدە بز اساس مسئلەگە کیلیب چیقامز. تورکستان مکتبلەرینك یاتلارلە تولووی، تورکستان تورکلەری آقچاسینا یاتلارنك باقیلیب، اوقوتولوب یاتقانلیغی، تورکستاننی یاتلار أدارە ایتیب تورغانلغی وە باشقا شونگ کبی غیرطبیعیلکلەر تورکستاندا مارقسیزم-لەنینیزم نظریەسینی تطبیق ایتودەن کیلیب چیققان وە اونگ آیریلماس ایشلەری سانالغان نەرسەلەردر. اونگچوندە بزنگ ملی کورەش شعاریمز ایسکیسی کبی — تورکستاندا مارقسیزم-لەنینیزمگە قارشی وە حقیقی ملی قورتولوش اوچون کورەش بولوب قالادر.

* * *

تورکستانداغی سوڭ تەررور مسئوللاری

مجموعەمزنك دەقابر وە غینوار نومرولاریندا تورکستانداغی بولشەویك تەرروری حقندا یازغان ایدیك. طبیعی بز او یازیلاردا بو روس پرولەتاری دیکتاتورلیغی قوربانلاری سیاهەسینی تولوق کیترمەگەن ایدیك. اوقوچیلاریمز بو أولدورولەرگە سبب اولاراق موسقوانگ پاختا تاپشیرو پلانینك تولمای قالغانلیغینك بهانە ایتیلگەنلگینی ایسلەسەلەر کیرەك. یاقیندا أولگەن موسقوا جلادی قویبیشەفنك قامچیسندان قورقان وە موسقواداغی

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

خوجاینلارینا یاراماق ایسته‌گه‌ن فیض‌الله خواجه وه اکمل اکرام ایشچی وه قولخوزچیلارغا «ملتچی-دوشمان عنصر» دیب تامغیلارینی بارماقلاری ایله کورگه‌زیب اولارنی أولدوروش وه یا قاماب جزالاندیریش حقندا قرار چیقارتیردیلار. اسمله‌رینی مجموعه‌مزده نشر ایتدیگمز بو ته‌ررور قوربانلاردان باشقا ینه کوب گنه کشینی أولوم جزاسی کوتمه کده ایدی. تاشکند غازیتالاری «قیزیل اوزبیکستان»، «پراودا ووستوکا» بونلارنك لیسته‌سینی‌ده نشر ایتدی. فقط سوگرادان بردەن برگه جم-جیت بولوب قالدی. بو «پاختا سیاستی دوشمانلاری» محاکمه‌سی حقندا هیچ بر نه‌رسه چیقمادی. بز «قیزیل اوزبیکستان» وه «پراودا ووستوکا» طرفدان أولوم جزاسی طلب ایتلگه‌ن زواللی تورکستانلیلارنك عاقبتی حقندا ساویت غازیتالارینی دقتله تعقیب ایتب کیلدیك. باری بر پاختا پلانی تولدورلا آلمادیلار. بو آچیقنی ساویت حکومتی اونلارچا تورکستانلینگ جسدی ایله‌ده تولدورا آلمادی کو. أولوم نوبتی کوتوب تورغان زواللی تورکستانلیلارنگ حالی نیمه بولغان ایکه‌ن؟ بلکه اونلاردا کوبده‌ن آتیلیب یوبارلغاندر. بز بو حقدا هیچ بر نه‌رسه بیلمه‌یمز، بیلوده ممکن ایمه‌س. آنجاق بز ایمدی باشقا بر نه‌رسه‌نی بیلیب اوتورامز. موسقوا پاختا پلانینك به‌جه‌ریلمه‌گه‌نلگینك حقیقی سببینی فیض‌الله خواجه ساویتله‌ر اتفاقی قونغره‌سندا آچیق سویله‌ب بیردی. اونگ سوزله‌ری موسقوا وه تاشکند غازیتالارنداغینا باسیلیب چیقدی. «ایزوه‌ستیه» 34 .12 .31؛ «پراودا ووستوکا» وه «قیزیل اوزبیکستان» 35 .2 .2) فیض‌الله خواجه پاختا پلانینگ به‌جه‌ریله آلماغانلیغی سببینی — «یاغینلی کوکلەم بولوب ایشنك کیچیککه‌نلگی وه کوز ساووقلارینگ 20-25 کون اول کیلب قالغانلیغی» دیب کورسه‌تدی. پاختا پلانینگ موفقیتسز چیقووینی ایضاح اوچون بو قاداری‌دا ییته‌رلك بولسادا فیض‌الله خواجه بو اقلیمی شرائطنگ یاراماس کیلگه‌نلگی اوستنه «بعضی بر رایون وه جمهوریت تشکیلات وه اداره‌له‌رینگ قانیقارلق ایش یوروتا آلماغانلقلارینی»دا علاوه ایتب قویدی. سانکه بو تشکیلاتلار — طبیعی، اقلیمی بولغان شرائطده‌گی اویغونسز-

لقنی‌دا اوزگه‌رته آلاجاقلاردی. اگرده بو اقلیمی شرائط تیشندا مسئوللار قیدیرماق لازم‌کیلسه، مقرر بو مقصرلار فیض‌الله خواجه وه اکمل اکرام‌در. بو تورکستاندا روس پروله‌تاری دیکتاتورلیغی‌نگ مسئول آگه‌نته‌له‌ری موسقواداغی خوجاینلارینا طبیعی شرائطنگ بونداى نا موافق کیلووی یوزنده‌ن، پاختا پلانینگ تولوق به‌جه‌ریلووی ممکن بولماسلیغی حقندا وقتنده خبر بیریب، پاختا تاپشیرو پلانینی ممکن بولغان درجه‌گه توشورتورمه‌گه‌نلك ایله عیبلیدرله‌ر. فیض‌الله خواجه وه اکمل جم-جیت اوتوروب تورکستانلیلاردان ممکن بولمای قالغان پلاننی تولدورونی طلب ایتشده دوام ایتدیله‌ر. بو طرز حرکتنگ نتیجه‌سی مه‌نه قولدادر: موسقوا 90 میگ تون آز پاختا آلدی. بونگچون‌ده هیچ بر گناهی بولماغان اونلارچا تورکستانلی أولدورولدی. پاختا پلانینگ به‌جه‌ریلمه‌ی قالووندا تورکستان دهقانینك هیچ بر گناهی یوق ایدی. اونگ اصل سببی کوکلەم یاغمورلارینك اوزون چیکووی یوزنده‌ن ایشنك کیچ باشلانغانلیغی وه کوز ساووقلارینگ 20-25 کون اول کیلیب قالغانلیغی ایدی. بونگله برابر تورکستانلیلار آتیلدیلار.

فیض‌الله خواجه‌نگ پاختا پلانینگ موفقیتسز چیقووی سببله‌رنده‌ن سویله‌رکه‌ن، سابوتاژ وه ساویت دوشمانی ملتچیله‌رنگ تشویقاتی حقندا بر کلمه هه‌م سویله‌مه‌گه‌نی اوزی حقیقتنی کورسه‌تب اوتورادر.

نیچین فیض‌الله خواجه شو موفقیتسزلکنگ حقیقی سببی — غیر موافق طبیعی شرائط — حقندا گناهسز تورکستانلیلار آتیلارکه‌ن سویله‌مه‌گه‌ن؟ نیچین اکمل اکرام بو غیرموافق طبیعی شرائطنگ کیلیشنده قطعیاً عیبی بولماغان تورکستانلیلارنگ أولدورولوشی، جزالاندیریلیشی حقندا، مقرر اوزینگ کورسه‌تووی بویونچا، ایشچی وه قولخوزچیلار طرفدان قرارلار چیقاریلار ایکه‌ن چورق ایتمه‌سده‌ن اوتورا بیرگه‌ن؟ دیگه‌ن سورغولار هه‌ر تورکستانلینگ باشندان اختیارسز کیلیب کیچه‌در.

طبیعی روس پروله‌تاری دیکتاتورلیغی «بوت»ی تورکستاندا پلاننك به‌جه‌ریلمه‌ی قالغانلیغی اوچون قوربانلار طلب ایته‌در. اقلیمنی جزا-

لاندیریب ، اونی آتیب ، قاماب ، سولوفکی‌گه یوباریب بولمایدی. مەنە شونگ اوچون انصافسز فیض‌الله ، اکمل‌لەر قانغا سوسامش قیزیل روسیه «بوت »ینگ آغزینا هیچ برگناهی بولماغان اونلارچا تورکستان‌ملتچیسینی آتیشغا بیردیلەر. اونلار آتیلیب أولدورولگەندەن ، موسقوا دیکتاتورلیغی گناهسز تورکستانلیلارنی قانی ایله قانیققاندان سوڭغنا فیض‌الله خواجه موسقواداغی ساویت قونغرەسی منبرینه چیقیب پاختا پلانینگ بەجەریله آلمای قالغانلیغینگ حقیقی سببلەرینی کورسەتب ، اونگ نه سابوتاژ وه نەدە ساویت دوشمانی‌ملتچیلەر تشویقاتی بولماسدان کوکلەم ایشینگ کیچ باشلانیب ، کوز ساووقلارینگ تیزکیلیب قالغانلیغی بولغانینی سویلەب اوتورادر.

گناهسز تورکستانلیلارنگ آتیلووندا باش عیبلی طبیعی موسقوا دیکتاتورلیغیدر. فقط فیض‌الله خواجه ایله اکمل‌دە بو حقسز توکولگەن گناهسز تورکستانلیلار قانینا کیرگەن جرمنگ یاردەمچیلەریدر.

اونلار اوز قورقاقلقلاری ایله پاختا ایشی حقندا وقتنده خبر بیریب ، پاختا تاپشیرو پلانینی ممکن بولغان درجەگه توشورتمەدیلەر وه پاختا پلانینگ تولدورولا آلماوی سببینی وقتنداً آچیق سویلەو بیرنده قانلی موسقوا جلادلارینا اونلارچا تورکستانلینی أولدورتدیلەر.

تورکستاندا «تیل سیاستی»

ساویت روسیه حکومتینگ یورتمزدا یوروتماقدا اولدیغی کولتور سیاستینی ایگ آچیق کورسەتوب بیره تورغان صحنەلەرنگ بری ، بلکەدە برنچیسی تیل سیاستی میدانی بولوب قالماقدادر. اونگچون بزدە ساویت روسیه مستملکه سیاستینك شو قولینی آدیم‌آدیم تعقیب ایتب بارماقچی وه

بو یازیدا ساویت روسیەنك تورکستاندا ، عمومیتله اوز قولی آستنداقالغان تورك أولکەلەرنده تورك تیلینه قارشی یوروتدیغی سیاستی ایله اونگ روس تیلی حقنداغی توشونچەلەرینی قیسقاغنا قارشیلاشتریب اوتمەکچی‌مز.

لەنین تا ایسکیدە روس تیلینی تازالاش حقندا یازدیغی مقالەلەرندە ، سویلەدیگی سوزلەرندە روس تیلینه اوز قاراشینی آچیق کورسەتکەن ایدی. او بو یازیلارندان بریسندە بر تاقم یاگلیش یازوچی ، اوروسسز آتامالار تاپیب قوللانوچی وه کیرەکسز یردە یات سوز وه آتامالار قوللانوچی محررلارنی نظردە توتوب «بونلار روس تیلینه «ظلم ایتەدرلەر» دیگەن ایدی. ینە شو لەنین «بز روس تیلینی بوزامز. یات سوزلەرنی کیرەکسز یردە هەمدە کوپینچه یاگلیش قوللانامز: „Недочет“ „недостаток“ یاخود „пробел“ دیگەن سوزلەر تورغاندا „дефект“ سوزینی قوللانو نیمەگه کیرەك؟» دیگەن ایدی. بو قسقاغنا پارچا بولشەویکلەرچه مقدس سانالغان لەنین‌نگ روس تیلی وه اونگ انکشافنه قاراشینی آچیق کورسەتسه کیرەك. ایمدی کورەیلیك؛ بوکونکی ستالین ساویت حکومتی روس تیلی حقندا قالای توشونەدر. مەنە سزگه ساویت فرقەسینگ رسمی ناشر افکاری «پراودا »نگ اطرافداغی روس غازیتالارینا تعمیم طریقەسندە نشر ایتدیکی بر باش مقالەسندە تمثیل ایتدیکی فکر. «پراودا » بو یازیسندا ژواکین اسملی بر روس قیزیل عسکرینك مکتوبندەن بحث ایتەدر. ژواکین روسچه غازیتالارنگ تیلندەن شکایت ایتەدر. او اوزینگ یاخشی‌غنا سوادی بولغانی حالدا قولینا آلدیغی هەر بر غازیتا مقالەسندە آڭلاشیلماغان اونلارچا سوز قالغانینی کورسەتەدر. روس خلقی کتلەسی ایچندە اوزندەن‌دە سوادی‌آزراق بولغانلارنك کوپلیگینی ایسلەتوب غازیتالارنی لەنین‌نك نصیحتلارینا ایپەریشکه وه ستالین‌دەن أورنەك آلیشغا ، یعنی تازە روسچه یازیشقا دعوت ایتەدر.

ژواکین‌نگ شکایتنه بوتون روسچه غازیتالارنگ نظر دقتینی جلب ایتوچی «پراودا » اوز یازیسینی تورلو اطراف غازیتالارندان مثاللار کتیرمەکله مسئلەنی برآزدا آیدینلاتادر. «پراودا »نگ روس تیلی اوچون

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولليازمىلار ئامبىرى

یاراتمادیغی یات سوزلەردەن بر لیچەسی مەنە شونلاردر: «مونوغرافی»، «تەندەنس»، «فولکلور»، «قومپەنساتسیا»، «راتسیونەل مەتود»، «تراقتات» وە الخ. شونیدا بیلیش کیرەك، کە بو سوزلەرنگ هیچ بریسی روس تیلینك قانون وە اوصافنە اویماغان بر شکلدە، باشقا بر تیلنگ قوللانیش طرزندە قوللانیلمامشدر. ژواکین‌نگ شکایتلەرینە تولا حق بیروچی «پراودا» بوتون روسچە ساویت غازیتالارینی لەنین‌نگ نصیحتلارینا قولاق سالیب، ستالین‌دەن أورنەك آلب تازە، سادە روسچە یازیشغا چاقیرادر..

ایمدی ساویت حکومتی بزنك تیلگە قالای استقامت بیرمەکچی بولادر؟ بونی هەر نەرسەدەن آچیقراق کورسەتوچی منبع ساویت حکومتینگ مرکزدەن بیردیکی بویروق، تعلیمات بویونچا بوتون تورك جمهوریتلەرندە کیچیردیکی، کیچیرمەکدە اولدیغی املا وە آتامالار قانونلاری بولسا کیرەك. هەر طرفدا توپلانغان تیل قونغرەلەرندە املا وە آتامالار مسئلەسی‌گنە قارالوب، بو حقدا قرارلار چیقاریلماقدا وە بوگا درحال قانونی شکل بیریلمەکدەدر. یەگی املانگ قورولوشندا تورك تیلینك قاراقتەر وە قانونلاری ایمەس، روسچەدەن وە یا روسچە آرقالی کیچیریلەجەك یات سوز وە آتامالارنگ یازیلیشندا روسچەدەکی شکللەرینی ساقلاب قالا بیلیشلەری نظردە توتولدی. حتی یات سوزلەرنگ یازیلیشی حقنداغی بحثدە روسچە سوزلەرنگ اوز شکللەرینی یوقالتماسلغی، اصلی باشقا تیللەردەن چیققان آتامالارنگ‌دا روس تیلندە قوللانیلغان شکلینگ آلنیشی وە بونلارنگ روسچەدەکی شکللەرینی ساقلاب قالا بیلیشلەرینی تأمین اوچون اونلارنگ تورك تیلی قانونلارینا تابع تولماسلیغی آلغا سورولەدر. ساویت مطبوعاتندا بوگا «بوتون اتفاق بویونچا بر تورلو آتاماغا کیچو حاضرلیغی» اسمی بیریلەدر.

آتامالار بحثندە ینەدە قیزیقراق حال کورەسز. تورلو تورك شیوەلەرینگ بربرینە باغلانیشینی بتیریب، هەر شیوەنی یالغز اوز بایلیغنا باغلاشغا اورونولادر. بو قاداری‌دا یتشمەمش‌کبی آیریم شیوەلەرنگ اوز تاریخی بایلغندان فائدەلەنیشی‌دە آرتیق تاپیلادر. چاغاتای ادبیاتی دوری، اوزبیك شیوەسینك انکشافندا رول اوینامادیغی کبی مخدوم قولی تیلینگ تورکمەن شیوەسینك انکشافندا رول اویناماسی‌دا کیرەك تاپیلمایدر. یەگی «تیللەر»نگ انکشافندا «جانلی» بوکونکی خلق کتلەسی طرفندان سویلەنگەن شیوەلەر یتشمەگەن آتاما وە سوزلەر اوچون‌دە اوقتوبر تیلی — روسچە منبع رولینی اویناياجاقدر.

بعضی بر یرلی یازیچیلار طرفندان آلغا سورولمەکدە بولغان تورلو فکرلەردە ساویت تیل سیاستی طرفندان رد ایتیلمەکدەدر. یرلی شیوەلەرگە کیریب یرلەشیب، شیوەنگ بوتون وصفلارینی آلیب، خلقنگ مالی بولوب کیتکەن عربچە، فارسیچە سوزلەرنگ قالا بارووی حقنداغی فکرلەردە ساویت تیل سیاستینی تمثیل ایتوچیلەر طرفندان شدتلی قارشیلق کوردی. عینی زماندا یرلی شیوەنگ اوزندەن آتامالار چیقارو یولی‌دا رد ایتیلەدر. بونلارنگ بوتونیسندەن سوڭ قازاق، اوزبیك، تورکمەن وە باشقا شیوەلەرنی اینتەرناسیونال سوز وە آتامالار ایلە بایتیش کیرەکلی تاپیلادر. بو یردەکی «اینتەرناسیونال» دیگەن سوزنگ نە افادە ایتدیکی‌دە یوقاریداغی املا، آتامالار حقنداغی تفصیلاتدان آچیق کورونوب تورادر. «اینتەرناسیونال» پردەسی آرقاسندا روسچیلق ایشلەیدرلەر. روسلاشترما سیاستی یوروتادرلار. «پراودا»نگ یوقاریدا سوز بولغان مقالەسندەن بحث ایتوچی حسن اسملی بر «قیزیل اوزبیکستان» محرری بوکونکی اوزبیك تیلینك باشینا کیتریلمەکدە بولغان فلاکتلەردەن شکایت ایتمەکچی بولسادا، ساویت حکومتینگ، «اینتەرناسیونال» آتاما وە سوزلەرلە اوزبیکچەنی بایتیش کیرەك دیگەن سیاستینی قبول ایتمەك، اونی یاقلاماق مجبوریتندە قالغان. بزچە تورکستانلی یاش قوممونیستلەر، آینقسا لەنین وە ستالین‌نگ روس تیلی اوچون توغرو تاپدیقلارینی اوز تیللەری اوچون أورنەك ایتب آلمالی ایدیلەر. اونلارنگ بو حقلی طلبلەری ساویت حکومتی طرفندان بر گناه سانالمالی ایدی. فقط ایش بونداي ایمەس. چونکە بر تورکستانلی طرفندان بونداي بر طلب قویولووی ساویت حکومتی کوزندە گناه سانالادر.

تیلنك یات سوزلەردەن تازالانووی کیرەك. یات سوزلەردەن تازالانغان اوز بر تیل یاراتماق اوچون ایسکیدەن کیریب قالغان سوز وە آتامالارغا هجوم گنە کفایت ایتمەیدر. صاف تیل یاراتا بیلو اوچون هەر نەرسەدەن اول تیلگە یەڭی یات سوزلەرنڭ کیرەکلی ، کیرەکسز یوللار ایلە آقووینا مانع بولماق ، هەر شیدەن اول بو یولنی کیسمەك لازمدر. ایسکیدەن کیریب ، اورناشیب ، بر درجەدە تیلنڭ ، خلقنڭ اوز مالی بولوب قالغان سوزلەرنی چیقاریب اونلارنڭ یرینە بوتونلەی یات سوزلەر اورناشترو ، بویلەلکلە تیلنی اوز قانونلارندان ، خلقدان آیرو؛ او تیلگە ، او خلققا قارشی یاخشیلق قیلغانلق بولا آلمایدر. بونڭچوندە یاش تورکستانلیلارنڭ ایڭ اول ساویت حکومتینڭ «اینتەرناسیونال سوز وە آتامالار ایلە باییتو ، یات سوزلەرنی تیلنڭ اوز قانونلارندان خارج توتو» دیگەن تعلیماتنە قارشی کورەشولەری لازمدر. اونلارنڭ شو لەنین وە ستالین‌نڭ روس تیلی اوچون طلب ایتدیکلەرینی محکم توتوب ، اوز تیللەری اوچون شونی گنە طلب ایتولەری ییتەدر. اگر بوندای بر طلب گناه سانالسا ، او هەرکسدەن اول لەنین‌نڭ ، ستالین‌نڭ گناهی بولادر.

لەنین روس تیلینە بیلەر بیلمەس سوزلەر کیریتب ، یاڭلیش شکللەر بیریب یوروچی یازیچیلارنك روس تیلینە «ظلم» ایتدیکلەرینی سویلەگەن ایدی. ایمدی شو لەنین‌نڭ میراثی بولغان ساویت حکومتی داها قوپال غیر طبیعیلکلەرنی قانون قیلیب بزنڭ تیلگە کیریتمەکچی ، بو صورتلە تورکچەنی پارچالاب روسلاشترماقچی بولادر. ساویت حکومتینڭ بو سیاستینی یالغز بر تیل ، بر کولتورگە گنە ایمەس ، حتی علمگە قارشی بر ظلم دیب آتاساق حقسزلقمی بولادر؟

بز تورکستان ملتچیلەری اوز تیلیمز اوچون اینتەرناسیونالیست-قوممونیست لەنین وە ستالین‌نڭ روس تیلی اوچون ایستەدیکلەرندەن آرتیق بر نەرسە طلب ایتمەیمز. لەنین صاف روسچە ایستەدیگی کبی بزدە صاف ، تازە ، سادە تورکچە ایستەیمز. بونڭچوندە هەر نەرسەدەن اول تیلیمزنك روسلاشتریلماسینا یول بیرمەیمز...

ایسەن تورسون

جعفر جبارلی

«قیزیل اوزبیکستان» غازیتاسینڭ 5. 1. 35 تاریخلی سانداغی «جعفر جبارلی خاطرەسی» باشلقلی مقالەدە کوب قایغیلی بر خبر بار: آذربایجان یاش دراماتورغلارندان جعفر جبارلی وفات ایتمشدر.

ایندیگنە 36 یاشینا کیرگەن جعفر جبارلی ، یاراتدیغی اثرلەریلە ، آذربایجان قادار بزنڭ تورکستاندادا تانیلمش بر سیمادر. اونڭ ادبی وە صنعت استعدادی ایلە ، طبیعی وە حقلی اولاراق ، خازارنڭ نەریگی تاماندانغی تورکلەردە ماقتانیرلاردی.

«آیدین» ، «اوقتای ایل اوغلی» ، «یاشار» ، «اود گەلینی» ، «سەویل» ، «1905نچی ییلدا» ، «آلماس» و. س. کبی اثرلەر یاراتقان جعفر جبارلی‌نك هافتالق وە آیلق مجموعەلاردا باسیلیب چیققان برکوب ملی ، اجتماعی شعر وە حکایەلەری‌دە باردر. اونڭ بوتون اثرلەری ساویت تنقیدچیلارینڭ شدتلی هجوملەریگە معروض قالیب ، هەر بری بر نیچە تاپقیر «سوسیالیستیك ایلەك»دەن کیچیریلمشدر. بولشەویکلەر بونیگلەدە قانیقمای ، اونك اثرلەرینی مارقسیزم-لەنینیزم عملیاتیلە رحمسزچەسینە یارەلەب ، سوڭرا افکار عامەگە تقدیمینە راضیلق کورسەتیب ، صحنەگە قویولماسینا رخصت ایتمشلەردر. بولشەویکلەرنڭ بونچا کیسیب آتما وە بویاقلامالارینا رغماً جعفر جبارلی اثرلەرندەن آذربایجان وە تورکستان تورك تیاترولاری رەپەرتوآری سیراسندا آنجاق بر نیچەسی گنە کورولور.

اوتکەن 1934نچی ییلنڭ مای آیندا تورکستانغا آذربایجاندان 128 کیشیلك تورك درام اویونچیلاری غروپی کیلگەن ایدی. («یاش تورکستان»نڭ 58نچی سانداغی «آذری ، تاتار وە قریملی صنعتکارلار تورکستان صحنەلەرندە» باشلقلی مقالەگە باقیلسین). بولارنڭ اولچە عشق آباد ، سوڭرا تاشکند صحنەلەرندە اوینادیقلاری اثرلەر قاتارندا جعفر جبارلی‌نڭ «اود گەلینی» ، «یاشار» وە «1905نچی ییلدا» نام اوچ اثری‌دە بار ایدی. او زمان سیرجیلەر طرفدان کوب آلقیشلانغان بو اثرلەر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولليازمىلار ئامبىرى

بو يیلغی قیش رەپەرتوآرندادا اوچراتیلماقدا وە قانیقارچا اوینالغانلغی بیلدیریلمەکدەدر. («شورالار تورکمەنستانی» 35 .1 .8؛ عشق آباد).

جعفر جبارلی‌نڭ باسیلماغان اثرلەری‌دە بار. بولاردان بری‌دە وقتیله باکودە بر دفعه صحنەگە قویولوب، بویوك بر هیجان اویغاترغان «طرابلس یلدیزی»در.

1922نچی یلنك باشلارندا جعفرنك بو باسیلماغان اثری باکونڭ «داداش بنیاد زادە» (بورونغو «تقی») نامنداغی دولتی تورك تیاتروسندا ایلك تاپقیر اولاراق صحنەگە قویولورکەن میڭلەرچە سیرچیلەرنڭ بریسی‌دە مەن ایدم. سوڭ اورونغا قادار اشغال ایتلگەن وە بنا لیم-لق تولغان ایدی. داداش بنیاد زادە لوژاسندا خلق قومیسارلارندان بعضیلاریله بر سیرادا او کونلەردە مؤسقوادان باکوغا کیلگەن فوق‌العادە بر وکیل — اسمینی اونوتقانمەن — اوزون بویلو وە اوزون ساقاللی بر اوروس‌دە اوتورماقدا ایدی. بزنڭ ادبیات معلمیمز بزگە، ایلك تاپقیر صحنەگە قویولوب تورغان بو اثرنی دقتله وە یاخشیراق تعقیب ایتە بیلیشیمز اوچون، صحنەگە یاقینراق اورونلاردان پولسز بیلەت تدارك ایتب بیرگەن ایدی.

پردە تام وقتندا آچیلیب، اویون باشلاندی. تورکلەرنڭ وقتیله طرابلس غربنی آز بر عسکری کوچله ایتالیا استیلاسینا قارشی قاندای باترلقلارله مدافعه ایتدیکلەرینی جانلی تیپلەرله کورسەتوچی بو اثرنڭ آینقسا ایکی منظرەسی سیرچیلەر هیجانینی ایمدیگەچە هیچ بر یردە مشاهدە ایتەمەدیگم بر طرزدە قوزغاتیب یوبارغان ایدی. شو ایکی منظرەنی توبەندە قیسقاچا تصویر ایتمە کچیمەن.

صحنەدە ایتالیان اوردوگاهی. ایتالیان نفرلەری بر تورك فدائیسینی توتوب، ئەل وە آیاقلارینی کیشەنلەب شول اوردوگاهە کیترەدرلەر. سوراق باشلانادر. اولچە یومشاق سوزلەرله کیشەنلەنگەن بو تورك فدائیسندەن سر آلماقچی بولادرلار؛ ممکن بولمایدر. سوڭرا یاواش-یاواش دوق قیلا باشلایدرلار؛ ینە بر نەرسە اورگەنە آلمایدرلار. بو حال بار-

دیقچا سوراقچینك عصبیتینی قوزغایدر... نهایت سوڭ سؤال قویولاجاغی، مبادا اوڭا قانیقارلق وە توغرو جواب بیریلمەدیگی تقدیردە درحال آتیلیب اولدورولەجەگی بیلدیریلەرەك، بر اشارە اوزرینە ایتالیان نفرلەرینك سونگولاری ئەل وە آیاقلاری کیشەنلەنگەن فدائینك تورت طرفندان قادالادر. تورك فدائیسی بونداي بر منظرە قارشیسندا اصلاطورینی بوزما-دان، حتی اولگیسندەن داها بهادرانە بر وضعیت آلیب، سوراقچیغا قاراب، قالین وە یوکسەك سەسله اوزلەرینی آسیالی تورکلەرگە قاراغاندا کوب کوچلو، کوب مترقی سیزە تورغان مدنی ایتالیانلارنڭ ایرکەکچە شاواش اورنیغا بو طرز حرکتلەریگە نفرت بیلدیروچی مأثر سوزلەر سویلەرکەن سیرچیلەر هیجانغا کیلیب «ساغ اول! یاشا!» دیب آلقیشلاب یوبارادرلار، شو آندا پردە توشەدر. فقط آلقیشلار توختامای بورچەك بورچەکدەن مؤلفنڭ اسمینی چاقیرادرلار. بر نیچە مینوتدەن سوڭرا جعفر جبارلی ئەل وە آیاقلاری کیشەنلەنگەن فدائی ایله برلکدە صحنەدە کورونوب، قیزغین آلقیشلارله قارشیلانادر.

هەرکس صبرسزلقله اویوننڭ دوامینی کوتەدر. بر آزدان سوڭ پردە قالقدی. قاراڭغی صحنەنڭ ساغندا، یوکسەك تیپەدە گوزەل کیینگەن وە قوراللانغان ایتالیان عسکرلەری. سول طرف نسبتاً قاراڭغیراق. سوز وە اوق تاووشلاری آراسندا صحنە ایشیغندا بر آز اوزگەریش بولغاچ سول تاماندا تورك بایراغی، انور وە اطرافندا تورك فدائیلەری کورونە باشلایدر. آتیشا-آتیشا تورکلەر دوشمان قارشیسنداغی بر تیپە یانیغاچا ایلەریلەیدرلەر. صحنەنی سیکین-سیکین قاراڭلق باسادر. آتیشمالار تو-ختاب، کوك یوزندە یلدیزلار کورولەدر. دوشمان اوردوسی یرلەشکەن تیپە باشنداغی یالتراق آیغا قاراب انور یانداغی فدائیلەریگە «قارداشلار، تاڭ چاغی شو آی-یلدیزلی بایراغیمز کوك یوزندەکی آی کبی قارشیدا-غی تیپە باشینا چیقمالی!» دیب، قیلینچینی سوغوروب «ایلەری! مارش-مارش!» قوماندانسینی بیریب، همە برلکدە «الله! الله!» دیبە ایلەریلەر-لەرکەن آلغی سیرالاردا اوتورغان مکتبلیلەر هیجانغا بیریلیب، یرلەرندەن

توروب کیتەدرلەر. اوزون آلقیشلار وە قیزغین هیجانلار ایچندە پردە توشەدر. برآز سوڭرا صحنەدە مؤلف تورك بایراغی آستندا انور وە فدائیلەریلە برابر کورونوب، دقیقەلارچا آلقیشلانادر وە شو اثنادا یانداغی لوژالاردان، آلغی سیرالاردان صحنەگە چیچەکلەر آتیلادر.

خلقنك بو قادار هیجانینی قوزغاغان بو اثرنی بر داها صحنەگە قویالمادیلار. چونکە بولشەویکلەر رخصت ایتمەدیلەر.

جبارلی‌نڭ بو اثری او زمان باکودە بویوك بر عصبیت اویاتغان مهم بر حادثە ایلە سیق باغلی بولغانیدان باشقا بر باقیمدان‌دا آیریچا اهمیتنی حائزدر.

1921نچی یلنڭ کوزندە بوخاراغا باریب ایریشکەن انور پاشانڭ، اوزون سورمەسدەن آو بهانەسیلە شهر تاشقاریسیغا چیقیب کیتیب، جنوب شرقیداغی باسماچیلارغا قوشولوب، تورکستان فدائیلەری باشندا روس استیلاسینا، روس بولشەویك حاکمیتنە قارشی ساواش یوروتا باشلاغانلغینیڭ یالغز تورکستاندا ایمەس، بوتون تورك دنیاسندا قاندای امید، سیوینچلەر اویاتغانلغی بارچامزنڭ معلومیدر.

ملی استقلالی غصب ایتلگەن آذربایجان تورکلگینڭ تورکستانداغی حرکتلە باغلاغان امیدینی قیرماق اوچون روس بولشەویکلەری باکودا روسچە بر فلم کورسەتە باشلامشلاردی. مفهومی ایلك کوندەیاق آغیزدان آغیزغا اوتوب کیتڭ کتلەگە یایلغان بو فلم آینقسا او زمانغی باکو تورك یاشلغینی کوب هیجانغا کتیرگەن ایدی. ایکنچی کونی بر نیچە آرقاداشملە ساعتلارچا قاتاردا توروب، مەن‌دە شو فلمنی کورمەك اوچون بیلەت آلدم. فلم «قوممونیست» (بورونغو «پارلامان») کوچەسندەکی باکو بایلارندان هاشم برادرلەری اویندە کورسەتیلمەکدە ایدی. بو فلمدە انورنڭ بوتون دنیاغا معلوم وطنپرورلگینی وە اونڭ هەر بر کیشیگە اورنەك بولورلق یوکسەك اخلاقینی توبەنلەتیچی نەرسەلەر کورسەتیلیب، بولارنی قافقاسیا جبهەسندە روسلارنك غالبیتینی وە انور پاشانڭ یاڭلیشقانلغینی ایما ایتوچی منظرەلەر تعقیب ایتەرکەن سیرچیلەر آراسندان «بونلارك

هاموسی یالاندر، یالان!...» سوزلەری ایشیتلە باشلاغاچ آلغی سیرالاردا اوتورغانلاردان بعضیلار اوز کرسیلەرینی آلیب پردەگە قاراتیب آتا باشلایدرلار. بو هیجانلی منظرە آنی صورتدە زورایب دیوارلارداغی رسملەر پروژەکتور طرفینا ایرغیتیلادر. کورولتولەر ایچندە سالونی تاشلاب چیقماقدا بولغان خلق یولەکدەکی دیوارغا آسیلغان انور پاشا رسملەرینی کوچوروب آلیب کیتەدر. بو وقعەدان سوڭرا بو فلمنی بر داها کورسەتیشدەن واز کیچیلەدر.

مەنە هیچ بر اونوتولمایتورغان شو هیجانلی وقعەدان بر مدت سوڭرا بز، دولتی تورك تیاتروسندا، جعفر جبارلی‌نك «طرابلس یلدیزی»نی سیر ایتمش وە تام عکسنە بر هیجان تویمشدق.

تورکستان فدائیلەری باشینا کیچیب، اسارتە، مستملکەچیلکە قارشی کورەشە باشلاغان انور پاشانی تورکلك جلادلاری بولشەویکلەر آذری تورکلگی قارشیسندا تورك خلقینا، تورك یورتینا خیانت ایتکەنلك بیلەن «قارالاماقچی» بولدیلار. خلق دوشمانڭ بو افترالاریغا قارشی عصیان قیلدی. آذری یاشلغینك تمثالی بولغان جعفر جبارلی‌ایسە «طرابلس یلدیزی» دیگەن اثریلە بولشەویکلەرنك ملی قهرمانغا آتدیقلاری بهتانلارینا قارشی أڭ توغرو وە أڭ یاقیشیقلی جوابنی قایتاردی. جعفر او زمان 23 یاشندا ایدی. بو ییگیت، اوزینڭ تورکلکدە نادر بولماغان فطری ذکاوتیلە، تا او زمان بولشەویکلەرنی معناً، روحاً ییڭمشدی. بولشەویکلەر بو مغلوبیتنی هیچ اونوتا آلمای جعفرنڭ هەر یاراتدیغی اثرینی أڭ شدتلی هجوملەرلە قارشیلادیلار. اونڭ اثرلەری لەنینیزم-مارقسیزم باقیمندان بالتالاندی، ایزیلدی، وە بولشەویکلەرگە ضربە بیرە آلمایتورغان درجەدە یارەلەنیب، کوچسزلەنتریلگەندەن سوڭراغینا صحنەگە براقیلدی. بونیڭلە برابر جعفر اثرلەری آذربایجان وە تورکستاندا خلقنی اوزینە تارتا بیلمشدر. خلقمزنی هەر تورلو نعمتدەن محروم قیلیب تورغان بولشەویك روس اسارتی اونی جعفرنك حقیقی چهرەسینی کورە بیلمەك بختیارلغندان‌دا محروم ایتدی.

ئەۋلاد گۆرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

جعفر اثرلەرینگ اصل نسخه‌لارینی اوقوماق، کورمەك وه اوقی لایقیله تانیماق روس اسارتی یقیلغاندان وه آذربایجان، تورکستان ایرکین بولغاندان سوڭراغینا ممکندر. اونگ عزیز روحینا یاقیشارلق سایغیلارنی کورسه‌تمەکده ملی افقمزنك موسقوا کابوسندان قورتولدیغی چاغلارداغینا ممکن بولاجاقدر.

یاش جعفر أولدی. اونگ عزیز روحینی حازارنگ او هەم بو طرفداغی تورکلك دائما سایغی ایله ایسله‌یه‌جه‌کدر. اوقتای

* * *

شرقی تورکستان اوچون قربان اولمش تورت بویوك سیما

عبدالله ایشان خواجه خان‌نگ أولومی آرتندان شرقی تورکستان باش وکیلی ثابت عبدالباقی، عدلیه ناظری ظریف قاری وه تجارت ناظری ساتوب آلدی جان‌لارنگ ختایلار تاماندان أولدورولگه‌نلکله‌ری حقندا معلومات آلندی.

سابق شرقی تورکستان جمهوریت حکومتی صحیه ناظری وه‌استقلال جمعیتی رئیسی عبدالله ایشان خواجه خان بوتون عمری بویونچا، غربی وه شرقی تورکستاندا ملتینك استقلالی اوچون چالیشقان بویوك بر سیما ایدی. بو ذاتنی آرامزدان غائب ایتدیگمز وه قیسقاچا ترجمهٔ حالی حقیده «یاش تورکستان»نگ 60نچی ساندا ذکر ایتلمشدر.

شرقی تورکستانگ سابق جمهوریت حکومتی باش وکیلی ثابت عبدالباقی افندی 1889نچی یلی شرقی تورکستانگ آرتوش قصبه‌سنده توغولمشدر. قصبه‌سینگ یوکسه‌ك عائله اوچاغندان اولوب، ایلك تحصیلینی اوز آنا یورتنده، اورتا وه یوکسه‌ك تحصیلینی تورکیه، مصر، حجاز، سوریه کبی تورك-اسلام أولکه‌لەرنده بتیرمشدر. او مصرده یاشارکه‌ن شرقی تورکستانك قومبول منطقه‌سندا انقلاب باشلاندیغی خبرینی آلدی. درحال مصردان شرقی تورکستانغا حرکت‌ایته‌رەك، شرقی‌تورکستانك خوتان شهرینه باردی. بویرده یاپاجاغی حرکت‌پلانینی چیزدی. بوسیرادا قومبول

منطقه‌سی ختای کوچله‌ری طرفندان محاصره قیلنمش ایدی. قومبولدا محاصره ایچنده قالغان مجاهدله‌ر نفوسچه یه‌ك آز ایدیله‌رسه‌ده توتدوقلاری اورونلارینك طبیعی وضعیتی یارده‌میله ختایلارنك مهم کوچله‌رینه قارشی مقاومت کورسه‌تمه‌کده ایدیله‌ر. ختای کوچله‌رینه آق روسلاردا قوشولغاچ قومبول مجاهدله‌ری آغیر وضعیتده قالغانلار ایدی. ختایلارنگ جبهه آرقا-سنداغی قورال وه حربی مرکز بولغان بویوك شهرله‌ر آز قوتله قالمشلار-دی. بزم ثابت عبدالباقی بو فرصتنی قاچیرمادی وه درحال ایشه باشلایاراق مسلکداشلاردان محمد نیاز اعلم آخونم، محمد امین حضرتم، عبدالجلیل حاجم، عبدالله، نور احمد نامالارداغی شخصلارنی یانینا آلیب حاضرلغی بتیردی. اولاً خوتان، قاراقاش شهرله‌رینی آلیب قولیغا ییته‌رلك مقداردا قورال کیچیردی وه ایلچی شهرینی‌ده فتح ایتدی. بارغان ساری ایله‌ریله‌ب کاریه، نیه، چارچان، چرخلق، چیره، داموگو، گوما، گل آخمار، توکل، اسلام آباد، قارغالق، پوسکام، یارکند، یه‌ڭی حصار، مرکیت، قیزیل بویین وه باشقالارنی آلدی. فتح ایتلمه‌گه‌ن شهرله‌رنگ خلقینا فرصتنی قاچیرماسدان قوزغالیشنی توصیه قیلیب خطابه‌له‌ر یوباردی. بو وقعه‌لار ختایلارنی شاشیردی وه اولارنگ کوب کوچینی بولار اوستنه سالدیردی. بو حادثه‌له‌رنی خبر آلغان کاشغار، کوچار، آق سو، قارا شهر، تورفان، ییچان، توق سون خلقلاری قوزغالدیلار. شوندایلق برله‌ن اورومچی وه غولجادان باشقا ییرله‌رنگ بوتونیسی تورکله‌ر قولیغا کیچدی. مجاهدله‌ریمز معلوممز بولغان شرقی تورکستان جمهوریت حکومتینی قوردیلار. نهایت خواجه نیاز، محمود، کریم آخوند وه تیوه‌ره‌گنده‌کی کیشیله‌رنك خیانتله‌ری نتیجه‌سنده شرقی تورکستان استقلالی یقیلدی. مملکت قایتادان ختای وه بولشه‌ویکله‌ر قولیغا اوتدی. شو وقتده ثابت عبدالباقی افندی باشقا ناظرلار ایله برلکده اسیر توشدیله‌ر.

ظریف قاری 1886ده تاشکندده توغولمشدر. یاشلغیدا کاشغار شهرینه باریب اورونلاشیب قالغان وه او ییرده اوسکه‌ن، یوکسه‌ك تحصیللی، آچیق فکرلی، ملتچی، یورتچی سیمالاریمزداندر. شرقی تور-

کستان استقلال ساواشینا یاقیندان قاتناشغان وه حکومت قورولوشندا یارارلقلار کورسه‌تکه‌ن قیمتلی بر شخص بولوب، شرقی تورکستان استقلال جمعیتی اعضاسی ایدی. حکومتده عدلیه ناظری وه شیخ الاسلاملق وظیفه‌سیده بولوندی.

ساتوب آلدی جان 1908ده مرغیلاندا توغولمشدر. ایلك تحصیلینی مرغیلاندا، اورتا وه یوکسه‌ك تحصیلله‌رینی روس مکتبله‌ریده بتیره‌رەك آوروپا مکتبله‌رینگ تیل شعبه‌له‌رنده فرانسز، انگلیز، عرب، فارس، اوردو تیلله‌رینی اورگه‌نمشدر. شرقی تورکستان ملی حرکتنه مجاهدله‌ر باشلغی صفتی ایله ختایلارغا قارشی جهاد ایتکه‌ن، شرقی تورکستان حکومتی قورولوشینا فعال بر صورتده قاتناشقان بر شخصدر. استقلال جمعیتی اعضاسی، اولجه تجارت ناظری اورونباساری سوڭ تجارت ناظری اولاراق خدمت ایتمشدر.

یورت وه ملتمزنك بو نورلو سیوگیلی‌له‌ری ملت وه یورتمزنگ استقلالی یولیدا قربان کیتدیله‌ر. اولارنی رحمتی ایله سیوگه‌ن تاگریمز اوز درگاهنه آلدی. یه‌م‌یه‌شیل مفکوره‌له‌ری شهادت قانلاری برله‌ن بویاندی. لاله‌زار اولدی. اولوغ تاگریغا اینانغانلار، یورتی اوچون ساواشیب قان توککه‌نله‌ر، یورتی، دینی یولیدا شهید توشکه‌نله‌ر قرآن کریمده مخصوص خطابه ایله تقدیس ایتلگه‌نله‌ر. تورکستان ملتچیله‌ری، مجاهدله‌ری، شهیدله‌ری قرآننگ مقدس خطابه‌سنه اویغون حرکت قیلغانلار قاتاریدادرلار. وجدانلاری ایمان ایله تولغان تورکستان ملتچیله‌ری، مجاهدله‌ری، شهیدله‌ری تاگرینگ رحمتی ایچنده‌درله‌ر. اولوغ تاگری ملتمزنگ حقینی، یورتمزنی، دینسزله‌رنگ، ظالملارنگ حقارت وه رذالتله‌ری آستندا ابدی قویماس. بز یاش تورکستانلیلار فداکار شهیدله‌ریمز کبی ایمان نوری ایله سوغوشساق او گوزه‌ل یورتمزنگ انقلاری، هیچ شبهه یوق، پارلایاجاق، تورکستان، تورکلك قورتاراجاقدر.

تورکستانیمزنك قورتولوشی یولندا شهید توشکه‌نله‌رنگ عزیز روحلاری تاگرینگ عرش اعلاسندا وه خاطره‌لاری ملتمزنگ اوراق خزینه‌سنده ساقلانغاندر.

معصوم ملتمز، یورتمزنگ اوتکه‌ن 70-75 ییللق فلاکت دوره‌سینی، قارا کونله‌رینی سوگغو سنه‌له‌رنگ سیزدیرگه‌ن کویدوروچی قایغیلاری قادار حس ایتمه‌گه‌ن ایدی. بولشه‌ویکله‌ر بزنگ کوچسزلگمزده‌ن، جهالتمزده‌ن فائده‌له‌نه‌رەك دهشت بلاسینی بارغان ساری آرتدیرماقدالار. تورکستان مفکوره‌چیله‌ری تورکستان خلقینگ سونمه‌ز ایماندان الهام آلاراق ملی قورتولوش کوره‌شینی دوام ایتدیره‌جه‌ك وه شهیدله‌ریمزنگ روحینی سیوینتره‌جه‌کله‌ر. تاگری تریکله‌ریمزه ساغلق بیرسین.

سلطان بیك بختیار بیك

مکه، 15 ذوالقعده 1353 (20. 2. 35)

★

شرقی تورکستان وضعیتی

تانکین‌ده چیقا تورغان «تیه‌ن‌شان» نام مجموعه‌نگ شو ییل غینوار آیندا چیققان 10نچی سانندان:

«وطنمزنی بولشه‌ویك باسدی. اولگی تورموش اصوللاریمز ییمیریلدی. دینمز، ملتمز مسخره‌گه، هجومگه دوچار بولدی. مسجد، جامعلاریمز قوممونیست قلوبلاریغا ئه‌یله‌نتریلدی. میگله‌رچه سنه‌له‌ر بویونچا مقدس دینمز بولغان اسلامنگ عالی اساسلاری، تعلیماتلاری سویله‌نب کیلگه‌ن ایزگی منبرله‌رده‌ن مدهش قوممونیزمگه اونده‌و گه‌پله‌ری ایشتیله باشلادی. هه‌ر ییرده بولشه‌ویك مکتبله‌ری آچیلدی. اول مکتبله‌رده معصوم صبی بالالاریمزنگ صاف میه‌له‌ریگه قوممونیزم زهری سیگدیریله، آلارنگ پاک قلبیده دینمزگه، ملتمزگه، عائله تورموشیمزغا، آتا-آنالاریمزغا دوشمانلق حسله‌ری توغدورولا باشلادی.

اڭ ابتدائی حریت حقوقلاریدان محروم ایتلگه‌ن اهالی، اقتصادی جهتده‌ن بولشه‌ویکله‌رنگ، ساویتنگ قولی بولورغا مجبور بولدی.

شو اوزگەريشلەردەن وطنينك ، ملتينك استقبالى نە اولاجاغين آڭلاب ناراضيلق كورسەتكەن عالى جناب محترم ذاتلاريمز بدبخت ساويت گپوئوسى طرفيدان قامالیب أولدورولديلەر.

جبر ، ظلمدا ، آداملارنى نا حق ، رحمسز ، قانونسز جزالاودا ئ أولدورودە تاريخدە مثلسز بر كمالە ايريشكەن گپوئونگ قانلى تيرناقلارى توركستان اهاليسينك بەدەنيگە تيرەن كيريب باتدى.

هەر بر حكومت مؤسسەسيگە قيزيل اوروس كيريب ، باشلق بولوب اوتوردى. يورتيمزنك هەر ييريگە ساويت عسكرى ييرلەشدى.

شنگ-شى-سەى ساويتلەرنك امرى بيلەن مركزدەن بارغان آداملارنى قامادى ، ايچكى ختايدين باراجاق آفتاماپيللەرگە ، آيروپلانلارغا توركستانغا باريشغا اجازت قيلمادى. توركستان اهاليسينى ختاى بيلەن سودا قيلماى ، فقط ساويتلەر بيلەن گنە سودا قيلماقغا مجبور .قيلادر.

الحاصل وطنمز غايت تهلكەلى بر استقبال قارشيدا توراادر. بز حاضر بو حقدا آشيغيچ چارەلەرنى كورمەسەك ساويتلەر حكومتى آلارنك قورچاغى بولغان شنگ-شى-سەى ياردەمى بيلەن اوزينك قباحت پلانلارين وجودگە چيقاراچاق: توركستانى ساويتلەر حمايەسى آستندا استقلاللى بر قيزيل أولكە ديب اعلان قيلاجاقدر. شول سببلى بزنگ برنچى وظيفەمز: قومولدا مختاريتنى ساقلاب قالا آلغان قهرمان يولبارس بيگم جنابلاريغا مادى وە معنوى ياردەمدە بولونوب ، آنى شنگ-شى-سەى نگ سوء قصديدان امين قيلماقدر...»

*

پاريسدە شرقى توركستان حقندا بر معروضە

پاريسدە كى «اجنبى غازيتاچيلارى برلگى»نگ اوتونچى بويونچا ، فيورال سوڭنداغى اويوشما توپلانيشندا باش محرريمز چوقاى اوغلى مصطفى بيك «ساويت حكومتينگ مستملكەچيلك سياستى» موضوعندا ، شرقى توركستاننگ سوك وضعيتنە دائر مهم بر معروضە اوقودى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مصطفى بيك معروضەسندە ساويت حكومتينگ آوروپاداغى قاريشيقلقلاردان فائدەلەنوب ، يراق شرقداغى حادثات حقندا چيقارديغى شايعەلار آرقاسينا ياشيرينب اورتا آسيادا مهم بر مستملكە سياستى پلانينى بەجەرمەكدە بولغانليغينى كورسەتەدر. موسقوانگ يراق شرقدا ، مانجورياداا اوچراديغى موفقيتسزلك آچيغينى ، بوكونكى فرانسەدەن 3 دفعە بويوك يير اشغال ايتكەن شرقى توركستانى استيلا ايتمەكلە تولدورماقچى هەمدە بونگلە هندستان وە تيبەت حدودى باشندا محكم اورناشيب آلماقچى بولادر. آوروپاغا سوك كيليب چيققان چين وە شرقى توركستان خبرلەرى شرقى توركستاننگ عملدە چين دولتندەن آيريليب ، ساويت روسيەگە باغلانغانليغينى كورسەتمەكدەدر. بو خبرلەرە نظراً شرقى توركستانداغى ختاى كوچلەرى باش قوماندانى مركزى ختاى حكومتى طرفندان كيلگەن كشيلەرنى حبس ايتكەن. مركزى ختايدان اوتوموبيل وە اوچقوچلار كيلووينە مانع بولغان. شرقى توركستاننگ ايچكى چين أولكەلەرى ايلە تجارى ، اقتصادى باغلانيشى بوتونلەى كيسيليب ، او يالغز ساويت روسيە ايلە اقتصادى مناسباتدا بولونا تورغان بر حالغا قويولغان.

سوڭرا مصطفى بيك نانكيندە چيقيب تورغان «تيەن-شان» مجموعەسينگ شو ييل غينوار ساندان «وطنمزنى بولشەويكلەر باسدى. وطنمز غايت تهلكەلى بر استقبال قارشيسندا تورادر. بز حاضر بو حقدا آشيغيچ چارەلەرنى كورمەسەك ، ساويت حكومتى اوزينگ قورچاغى بولغان شنگ-شى-سەى ياردامى بيلەن قباحت پلانلارن وجودگە چيقاراجاق: توركستاننى ساويتلەر حمايەسى آستندا «استقلاللى» قيزيل بر أولكە ديب اعلان قيلاجاق» ديگەن سوزلەرينى كيتريب ، بوننگ آق روسيەنك ايشلەب قالديرديغى بر استيلا سياستى پلانينگ قيزيل روسيە قولى بيلەن ايشكە آشيريليشى ديمەك بولغانليغنى تاريخى دليللەر ايلە كورسەتەدر. بو تاريخى وثيقەلارغا كورە شرقى توركستاننى استيلا فكرى 19نچى عصردە توغوب چارلق روسيەسى طرفندان او زمان ايشلەنگەن پلاندا اينگلتەرە ايلە منازعە چيقيب قاليش قورقوسى يوزندەن قالديريلغان ايدى. مەنە شو

پلان ايمدی ساويت روسيه حکومتی طرفدان ايشکه آشيريلماقدادر.

بوندان سوڭ مصطفی بيك قيسقاغنا شرقی تورکستاننگ سوڭ عصرلاردا کيچيرديکی تاريخی حادثه‌لەرينه کيريب سوزنی شرقی تورکستان قوزغالانينا کيچيره‌در. ييللارچا سورگه‌ن بو حرکتنی ، شرقی تورکستان جمهوريتی حکومتينگ قورولوشينی حکايه ايتب ، بو ، تورلو دوشمانلار اورتاسندا قالغان ملی حکومتنگ اوزينی ساقلاب قاليش اوچون قيلغان اورونوشلارينی وه بو تشبثله‌رنده‌ن مثبت بر نتيجه چيقارا آلماغان ملی حکومتنگ کيچيرديکی قيينلقلارنی آڭلاتادر.

شو چاغدا ساويت ديپلوماتيسی ، «گه. په. ئو»سی فعاليتنی کوچه‌يتب آرانی قاريشترادر. اورومچی‌ده يه‌ڭی توزولگه‌ن ختايلار حکومتی ايله موسقوا آراسندا کيزلی بر معاهده ياسالادر. بو معاهده بويونچا موسقوا اورومچی عسکری کوچله‌ری قوماندانی شڭ-شی-سه‌ی‌گه ييرلی‌مسلمان قوزغالانلارينی، ياتيرو اوچون قورال وه باشقا وسائط ايله يارده‌م بيريشنی اوز اوستنه آلادر. داغتيلغان شرقی تورکستان جمهوريتی باشلوغی خواجه نياز حاجيم‌نی بولشه‌ويکله‌ر ايرکه‌شتامغا چاقيرادرلار. ايرکه‌شتامدا نه‌له‌ر حقندا سويله‌شيلگه‌نی معلوم ايمه‌س. فقط نتيجه‌ده خواجه نياز حاجيم‌نگ اورومچی وه موسقوا طرفنه کيچديگی کورولدی.

باشدا حکومت باشلوغی ثابت عبدالباقی افندی بولغانی حالدا جمهوريت حکومتی اعضالارندان بر قسمی اوز رئيسله‌ری خواجه نياز حاجيم‌نگ قيلغان ايشينی قبول ايتمه‌ديله‌ر. اوڭا قارشی چيقديلار. فقط بو چيقيش کوب اوزون سورمه‌دی. نتيجه‌ده حکومت باشلوغی ثابت عبدالباقی ايله عدليه ناظری ظريف قاری‌نگ (اصلاً تاشکندلی) آقسودا ، تجارت ناظری ساتب آلدی افندی (فه‌رغانه‌لی)نگ تاشقورغاندا أولدورولگه‌نلگی خبری بزگه ايمدی‌گنه تيلگرافله بيلديريليب توروبدور.

بو ايکی شهرده ساويت روسيه حدودی ياقيندا بولوب بوتونله‌ی ساويت نفوذی آستندادر. بوکون آقسو شرقی تورکستان‌نگ جنوبی قسمندا ساويت تأثيرينگ مرکزی اوچاغی سانالادر.

بو اوچ ناظر ساويت روسيه ايله آڭلاشونگ قطعی عليهدارلاری بولغانلقلاری اوچون أولدورولديله‌ر. بو اعداملاردان سوڭ ساويت‌حکومتی شرقی تورکستاننی اوز قولينا کيريتو ايشنده ينه بر آديم آلغا باسغان بولدی. اگر نانکين مجموعه‌سی «تيه‌ن‌شان»نگ بيرديگی خبرله‌ر توغرو ايسه ، شرقی تورکستاننی ساويتله‌شترو ايشنه کوبده‌ن کيريشيلمشدر.

قاوونچيلی

✶

اوقراينا-قافقاسيا-تورکستان دوستلغی قوميته‌سی فعاليتنده‌ن

اوتکه‌ن فيورالنگ 11نده ، پاريسنگ بويوك قونفرانس سالونلارندان برنده «اوقراينا-قافقاسيا-تورکستان خلقلاری دوستلغی قوميته‌سی»نگ دعوتی ايله فرانسز يوکسه‌ك سياسی مکتبی مدرسله‌رنده‌ن آتاقلی پروفه‌سور ره‌نه پينون (René Pinon) «شرقی آوروپا وه اورتا آسيادا ملتله‌ر مسئله‌سی» موضوعندا مهم بر معروضه اوقودی. تورت يوز قادار تيڭله‌وچيله‌ر قارشيسندا پروفه‌سور پينون بوکونکی ساويت روسيه‌سی قول آستنداغی قافقاسيا ، اوقراينا وه تورکستان کبی غير روس مملکتله‌رده ملی استقلاليت فکرينگ تيره‌ن اورناشغانلغينی آلغا سوروب ، بو أولکه‌له‌رنك ييللاردانبه‌ری روسيه قول آستندان چيقيش اوچون کوره‌شيب تورغانلارينی اطرافلی صورتده سويله‌دی.

معروضه‌چی فرانسه وه عموميتله آوروپا دولتله‌ری ساويت روسيه ايله نه قادار ياقين مناسباتدا بولسالاردا قافقاسيا ، اوقراينا وه تورکستانداغی ملی قورتولوش حرکتله‌رينی دقتله تعقيب ايتمه‌له‌ری کيره‌کلگينی ايله‌ری سوردی.

پروفه‌سور پينون‌دان سوڭ ، بو توپلانيشغا رئيسلك ايتکه‌ن فرانسز پارلامانی تيشقی ايشله‌ر قوميسيونی باشلغی اورونباساری مبعوث ئه‌دوار سولييه (Edouard Soulier)، يالينلی بر نطقله ، ساويت روسيه‌سنه قارشی ملی

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

آقیمنگ آوروپا باقیمندان‌دا سیاسی اهمیتکه ایگه ایکه‌نلگینی تأکید ایتیب اوتدی.

بو کیشیده‌ن سوك اوقراینا-قافقاسیا وه تورکستان خلقلاری دوستلغی قومیته‌سی رئیسی، بورونغو اوقراینا تیشقی ایشله‌ر ناظری پروفه‌سور آلیکساندر شولگین (Alexandre Choulguine) توروب، قومیته نامندان پروفه-سور پینون ایله مبعوث سولییه‌گه تشکر بیلدیریب، بو مملکت خلقلارینك ملی قورتولوش کوره‌شله‌رنده اوز آرا نه قادار سیق باغلاندیقلارینی سویله‌ب، استقلالچی ملتچیله‌رگه مهمانوازلق کورسه‌توب کیلگه‌ن فرانسز دولتنه سایغی بیلدیردی. پروفه‌سور شولگین اوز نطقینی بویوك فرانسز انقلابینگ قورتولوش پرینسیپله‌ری اوستنه قورولغان فرانسه دولتی وه فرانسز سیاسی دائره‌له‌رینگ اوقراینا، قافقاسیا وه تورکستان‌نگ ملی آزادلق یولنداغی کوره‌شله‌رینه دائما سیمپاتی کورسه‌توب توراجاقلارینا ایناننچ بیلدیرمه‌کله بتیردی.

✶

به‌رلین‌می، موسقوامی؟

فیورالنگ 6‌سنده پاریسده «فرانسه وه اجنبی مطبوعاتی مخبر-له‌ری»نگ („Conférence de Presse Franco-Etrangère“) آیلق قونفرانسندا «آوروپا تیشقی سیاستی — به‌رلین‌می، موسقوامی؟» موضوعندا آچیق بر مناقشه مجلسی یاسالدی. بو مجلسکه پاریسده یاشایتورغان اجنبی مخبر-له‌رده‌ن 70-80 کیشی قاتناشدی. بولار ایچنده آذربایجان استقلالی فکرینی یایوچی «قورتولوش» نامندان امین‌بیك رسولزاده ایله دوقتور میر یعقوب بیك، اوقراینا مجموعه‌سی «تریزوب»ده‌ن پروفه‌سور شولگین، گورجو-ستان مجموعه‌سی «ایرکین گورجوستان» نامندان آقاقی چخه‌نکه‌لی وه «یاش تورکستان» نامندان چوقای اوغلی مصطفی بیك‌له‌رده حاضرایدیله‌ر. مناقشه‌غا قاتناشغان ناطقلار آراسندا فرانسز مبعوثله‌ری ایله فرانسه-

ده‌کی بعضی اجنبی ایلچیلکله‌ری وکیلله‌ری وه ساویت غازیتالاری مخبر-له‌ری بار ایدیله‌ر. ناطقلارنگ بر قسمی فرانسه‌نگ به‌رلین (یعنی آلمانیا) ایله یاقین دوستلق مناسبتده بولوناغینی آچیقدان آچیق یاقلاب سویله-سه‌له‌ر، ایکنچی قسمی بونگ بوتونله‌ی عکسینی یعنی فرانسه‌نگ آلمانیا ایله ایمه‌س، موسقوا ساویت حکومتیله برلکده بولوناغینی آلغا سوردیله‌ر. طبیعی هه‌ر ایکی طرف‌دا اوز ادعالارینی پیته‌رلك اساسلارغا تایانارا قدان اورتاغا آتدیلار. ساویتله‌رله یاقینلاشیش طرفداری بولوب سویله‌گه‌نله‌رنك أڭ مهم دلیلی ساویت روسیه‌سینگ 160 میلیونلق اهالیگه ایگه بولغانلغیدر. شو «ساویتچیله‌ر»نگ حیرتله تیگله‌نگه‌ن بر دلیلی‌ده، روس بولشه‌ویزمینك آلمان ملی سوسیالیستلگنه قاراغاندا «ده‌موقراتیراق» بولغانلغینی کورسه-تیشکه اورونغانلقلاریدر. مناقشه شو آقیمغا توشه‌رکه‌ن قافقاسیا، اوقراینا وه تورکستان ملی استقلالچیلاری جبهه‌سنده‌ن گورجی چخه‌نکه‌لی تو-روب، ساویتله‌ر اهالیسینده‌ن تقریباً یارمیسینگ ده‌موقراتیق پرینسپنه تمامیله قارشی حرکتله‌رله جبراً ملی حقوقلاردان محروم ایتلیب تورغانلغینی سویله‌مه‌کله برابر آلمان ملی سوسیالیست حکومتینگ بوتون دنیادا قبول ایتلمش ده‌موقراتیق، سربست سایلاو نتیجه‌سنده ایش باشینا کیلگه‌نلگینی وه اوز حرکتی حقندا دفعه‌لارچا خلقنگ رأینی سوراغانلیغنی‌دا ایسله‌تیب، آلمان ملی سوسیالیست حکومتینگ بین‌الملل قومیسیون وه عسکرله‌ری قاراماغندا بولغان سار (Saar) ولایتنده‌ده خلقنگ یوزده توقساندان آرتیغی رأینی قازانا بیلگه‌نلگینی تأکید ایتدی. بونگله چخه‌نکه‌لی آلمان ملتی کوپچیلگینگ ملی سوسیالیست حکومتینه قاراشینی کورسه‌تمه‌کچی بولدی. آینقسا ساویت مطبوعاتی مخبرله‌رینه قاراتیب چخه‌نکه‌لی شونداى بر سوراق قویدی: «سزنگ موسقوا حکومتگز آلمان ملی سوسیالیست حکو-متی کبی سربستچه خلق رأینی سوراشغا جسارت ایته بیله‌درمی؟» وه بو سوراغینا اوزی توبه‌نده‌کی جوابنی قایتاردی: «اگر ساویت حکومتی بونداى بر یولغا توشسه‌یدی، شبهه‌سز قافقاسیا، اوقراینا وه تورکستان خلقلاری آراسندان هیچ بر کیشینگ رأینی اوز طرفنا آلالماس ایدی».

ساویت مخبرلەرندەن راپپورت ایله ایلیا ئەرەنبورغ طبیعی اولاراق
فرانسەنك ساویت حکومتیله دوستلقدا بولونماغینی وە روس بولشەویکله-
رینگ «دەموقراتیق، صلحپرور» ایکەنلکلەرینی کورسەتیشکه اورونوب،
بوکونکی آلمانیانگ اولا فرانسه سوڭ آوروپا حتی بوتون دنیا اوچون
اڭ قورقولو بر کوچ ایکەنلگینی سویلەدیلەر.
مناقشه سوڭندا سوز آلغان اوقراینالی آلیکساندر شولگیننگ
تیکەوچیلەر طرفدان آلقیشلارله قارشیلانغان حرارتلی بر نطقندان تو-
بەندەگیلەرنی کتیرەمز:
«... فرانسه آلمانیا ایلەمی یاخود ساویت روسیه ایلەمی برلەشیب اوز
تیشقی سیاستینی دوام ایتدیرمەکچی. بو طبیعی فرانسەگه عائد بر مسئلەدر.
اوڭا بز قاریشالمایمز. بزنگ وظیفەمز ایسه فرانسز دوستلاریمزغا ساویت
مملکتندەکی حقیقی وضعیتنی بیلدیریب اوتوشدەنگنه عبارتدر... بو
دورگی سوغوشدا یالغز جبهەدەگی عسکرلەرگنه ایمەس، بوتون خلق
قاتناشادر. سوغوشنگ بیرەجەگی نتیجه آنجاق سونگو کوچلەرندەنگنه
ایمەس، بوتون خلق روحندان وە او خلقنگ اوز اوستندەکی حکومتکه
قاراشندان آسیلیدر. شو باقیمدان ساویت روسیەسی طرفندان فرانسەگه
کورسەتەرلك «حربی دوستلق» شبهەلیدر...
1904/5نچی یللاردا یاپون-روس سوغوشندا بویوك روسیه ایمپە-
راتورلغی ییگیلیب چیقدی. سوڭغو جهان سوغوشنداڭا بویوك روسیه
مقاومت کورسەته آلماسدان دوستلارینگ امیدینی قیردی. بونگ سببی
«بویوك روسیه»نك اوز ایچندەن چوروك بولغانلغی ایدی. بوکون ساویت
روسیەسینی اوزینك ایچکی جهتندەن کیچەگی ایمپەراتور روسیەسندەن
کوچلو بولغانلیغنی کیم ئەیته بیلیر؟ بوکون بر حقیقت بار: اودە قافقاسیا،
تورکستان وە اوقراینا خلقلارینگ ساویت روسیەسنه باریشماز دوشمانـ
لغیدر. فرانسز دوستلاریمز بیلسینلەر، کە ساویت حکومتی قایسی برجبهەدە
سوغوشغا قاتناشدیغی زمان بوتون غیر روس ملتلەر درحال آیاقغا قالقیب،
ساویت روسیەگه قارشی عصیان کوتەرەجەکلەردر. بوکبی بر حرکتنگ

سوڭغو جهان سوغوشی چاغندادا چیقفانینی بوتون دنیا بیلمەلیدر. مثلا:
1916نچی ییلی بوتون تورکستان خلقی روس چاریزمینگ تضییقینا
چیدەی آلماسدان، قورالسز بولدیغی حالدا، توسەتدەن قوزغالدی...»

*

بوکونکی بین‌الملل وضعیت

پاریسنگ ایگ کوب تارقالا تورغان غازیتالارندان بری سانالغان
«پاری-میدی» (Paris-Midi) یاقیندا چیقفان نسخەلارندان برنده (2.4.35)
آوروپا دولتلەرینگ صلحنی ساقلاو یولنداغی معاهدەلەری اوستندەکوب
قیزیق بر معلومات نشر ایتدی. غازیتانگ کورسەتووینچه 1925نچی ییلی
بونداى «صلح معاهدەلەرینگ سانی — 13 ایدی. بو سان، 1926نچی
ییلی — 22گه؛ 1927نچی ییلی — 33کە؛ 1928نچی ییلی — 47گه؛
1929نچی ییلی — 61گه؛ 1930نچی ییلی — 72گه؛ 1931نچی
ییلی — 77گه؛ 1932نچی ییلی — 88گه؛ 1933نچی ییلی —
99 وە نهایت 1934نچی ییلی — 115گه کوتەریلگەن.
بویوك بر یکون حالینی آلغان بویله صلح «معاهدەلەری توری»
اورگومچەك توری کبی کوچسزدر. بو معاهدەلەرنگ سانی 115گه
ایریشکەندەن سوڭدا آوروپا اوز صلحینی تأمین ایتیلگەن دیب حس ایته
آلمای تورادر. اوزینی هیچ بر زمان بو درجەدە امنیتسز حس ایتمەگەن
آوروپا یەڭی پاکت-معاهدە یوللاری قیدیریب تورادر. دیمەك بو اور-
گومچەك توری برآزدا بویومەکچی. فقط بونگله آوروپانگ صلحی
محکملەنەجەکمی؟ 116نچی، 117نچی حتی 120نچی «صلح پاکتی»
آوروپانگ امنیتینی تأمین ایتیب، سوغوش قورقوسینی بتیرەجەکمی؟ مەنه
بوکون هیچ کیمسەنگ قانیقارلق جواب بیرە آلمادیغی آغیر بر سورغو.
بو «صلح معاهدەلەری» سانینگ آرتووی بیلەن بر قاتاردا سوغوش
تهلکەسینگدە آرتیب بارا یاتقانینی سویلەوچیلەر داها زیادە حقلی بو-
لوب کورونمەکدەلەر.

حاضر بر نیچه مهم معاهدەلەر قاتاردا تورادر. بونلاردان برینگ فرانسه ایله اینگلتەره آراسندا باغلانووی توشونولوب، بەلجیقا، ایتالیا وه آلمانیا حکومتلەرینی قوشولوغا دعوت ایتیلدیکلەری «هوا پاکتی»در. بونگله بر قاتاردا «اورتا آوروپا» وه «شرقی آوروپا» پاکتیدا تورادر. بلکەده قوبر دیپلومات باشندا حاضرلانماقدا بولغان ینه باشقا معاهده پلانلاری چیقیب قالار.

اونوتماسلق کیرەك، که صلحنی ساقلاب تورو اوچون یاراتیلغان «ملتلەر جمعیتی» کوندەن‌کون کەرکینلەشیب بارا یاتقان حادثاتنگ کوچسز بر سیرچیسی گنه بولوب تورادر. اونوتماسلق کیرەك، که قورالسزلانو قونفرانسی ییللاردانبەری هیچ بر مثبت نتیجه چیقارا آلمای کیله یاتیر. ینه اونوتماسلق کیرەك، که بوتون دولتلەرنگ باشلوقلاری توختاوسز صلحدان سویلەب، «صلح» سوزی قارشیسندا باش ایگیب کیله یاتقان بولوب کورونسەلەرده اوزلەری قورالانو ایشی بیلەن مشغولدرلار. بوندای، بر طرفدان صلحدان بحث ایتب، ایکنچی یاقدان قورالانوب یورونگ ایکی سببی بار. برنچیسی وەرسای معاهدەسی ایله پیچیلیب یوزەگه چیققان دولتلەر بربرینه اینانمایدرلار. بو دولتلەر توپلانیب صلح معاهدەلەرینه امضا آتسالاردا، بربرلەرینه کوز آلایتریب قاراشنی تاشلای آلمایدیلار. بر طرف وەرسای معاهدەسی بویونچا اوزینگ حقسزلق کورگەنلیگینی سویلەب، اونی بوزوشغا اوراونسه، ایکنچی تامان بو وەرسای بویونچا توزولگەن شرائطنی ساقلاب قالماقچی بولادر.

ایکنچی سببده یر یوزینگ مهم بر قسمینی اشغال ایتب، دنیاانقلابی شعارینی تاشیب، میلیونلارچا غیر روس ملتلەرنی اسارتده توتوب تورغان ساویتلەر روسیەسینگ موجودیتیدر. آوروپا دولتلەری اوز آرا آنگلاشیب آلغانلاری تقدیردەده ساویت روسیەنگ بولوب تورووی اوزی آوروپا دولتلەرینه قورالانو مجبوریتینی توغدورارلق بر ماهیتدەدر. بوکونگەچه سوغوش پریلەرینی چاقیریب، بوتون دنیانی تهدید ایتب کیلگەن ساویت روسیه اوز قولی آستنداغی خلقلارنگ کەرکین احوال روحیەسندەن

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

قورقوب کیتیب، بردەن برگه صلحپرور بولوب کورونوب اوتورادر. بوندان بر ایکی ییل اولنه قادار وەرسای معاهدەسی علیهدارلاری قاتارندا بو معاهدەگه قارشی کورەشکەن بولوب کورونوب، دنیانی قاریشتریشغا اورونغان ساویت حکومتی بوکون شو اوزینگ «سوغوش منبعی» دیب آتاب کیلدیکی معاهده شرائطنی ساقلاوچی بولوب دنیانی قاریشترماقچی بولادر. مەنه شو دنیا تینچسزلیغینگ باش منبعی بولغان ساویت روسیه مسئلەسی توغرو ییشیلمه‌گونچه دنیا امنیت یوزی کوره آلمایدر. م.

✶

یاپون-ختای مناسباتی

ختای حکومتی شو مارت آیینگ 5نده اوز مملکتندەکی یاپونیا دوشمانی‌بولغان بارچا حرکتلەرنی منع‌ایتەتورغان برقانون چیقارمش وه عینی زماندا بوقانونك لایقیله تطبیق ایتلیشی‌حقندا ختای أدارەلەرینه آیریچا مراجعتدا بولونمشدر. ختای حکومتینگ بو یەگی تدبیری یاپونیانگ رسمی دائرەلەرنده کوب یاخشی قارشیلانمش وه یاپون-ختای دوستلغی اوچون مساعد بر یول آچیلغانلغی قناعتی اویغاتمشدر. بو وقعه کوبدەنبەرلی یاپونیا طرفدان اورتاغا آتیلیب کیلگەن تکلیفنگ اورونغا آشیریلغانینی کورسەتەدر.

سوڭ زمانلار آوروپانگ بعضی بویوك دولتلەری ایله آمریقا وه ساویت روسیه یاپونیا ایله ختای آراسندا دوستلق وجوده کیلمەسلگی اوچون اورونوب تورغانلار ایدی. چونکه بو دولتلەر یاپونیا-ختای یاقینلاشماسندان آوروپا وه آمریقاغا قاراتیلغان آسیا برلگی قورقوسینی کوروب یورارلار ایدی. یاپونیانگ ختای بیلەن یاقینلاشو یولینی قیدیرغانلغینگ باشلیجا سببی ختای أولکەسنده، عمومیتله آسیادا، بولشەویکلك تهلکەسنه قارشی چیقماق ایدی. سوڭ زمانلار بولشەویکلەر نفوذینگ شرقی توركستاندا یاییلغانلغی اندیشەسی شبهەسز ختایلارغا بو قیزیل تهلکەگه یاپونیا ایله برلکده قارشی چیقماق احتیاجینی سیزدیرتمشدر. بو ایکی آسیالی

دولتنگ آراسندا حصوله کیلگەن آڭلاشمانگ نتیجەسی یاقیندا کورو-
نوب قالسا کیرەك.

مانجوریا تیمیر یولی اوستنده کیلیشو

ایسکیده «شرقی ختای تیمیر یولی» دیب آتالغان غربی مانجوقو تیمیر یولینگ ساویت حکومتی طرفدان مانجوقو حکومتینەساتیلماقچی بولغانلیغی حقندا مجموعەمزنك اوتکەن ییل دەقابر ساندا یازغان ایدیك. سوك کونلەردە توکیودان بیریلگەن بر خبردەن بو ساتیش معاملاتینگ بیتکەنلگی آڭلاشیلماقدادر. 11نچی مارت تاریخندەن اعتباراً بو یول مانجوقو حکومتی قولینه کیچمشدر.

بو ساتیش مناسبتی ایله مرکزی ختای حکومتی ملتلەر جمعیتنه اوز پروتەستینی بیلدیرمشدر.

یراق شرقداغی تورك-تاتار مهاجرلەری قورولتایی

اوتکەن فیورال آیینگ باشندا موقدین شهرنده یراق شرقداغی تورك-تاتار توغانلاریمزنگ قورولتایی بولوب کیچدی. بو قورولتایغا حایلار، خاربین، سینزین، موقدین، دایرەن، تەنزین، شانخای، توکیو؛ کوبی، ناغویا، کیجو وە کوماموتودان وکیللەر قاتناشدیلار. ایدیل-اورال حرکتینك باشلوغی عیاض اسحاقی بیکنگ ریاستنده بارغان بو قورولتایدا ملی، مدنی، سیاسی مسئلەلەر کورولوب، طنطنەلی صورتده دوام ایتمشدر. بو قورولتای یراق شرقدا ایدیل-اورال ملی استقلال فکرینی یایماق اوچون ملی مرکز وە تورلو مهم شهرلەردە ملی اویوشما-لار سایلاب تارقالدی. بز، اوزاق شرقداغی ملتچی توغانلاریمزنی بو مهم تشبثلەری ایله قوتلولاب، باشلاغان ایشلەرندە موفقیتلەرینی تیلیمز.

توركستان خبرلەری

توركستان قوممونیست یاشلاری آراسندا

قازاغستان فرقه باش کاتبی میرزویان قازاغستان قومسومولاری

اویوشماسی توپلانیشندا تشکیلات وە قومسومول یاشلارنگ کەمچیلکلەری حقندا اوزون بر نطق سویلەدی. میرزویان رایون وە محلی تشکیلاتلارنك سوزدەگنه باز سانالیب حقیقتده هیچ بر نەرسه یوقلیغینی سویلەگەندەن سوك قوممونیست یاشلارنگ احوال روحیەسی مسئلەسنه کیچیب بو یاشلار آراسندا قومسومول دیب آتاب بولمایتورغان تورلو آقیملارغا بیریلگەن گروهلەرنی کورسەتەدر.

میرزویاننگ کورسەتدیکلەری آراسندان شایان دقت بر نقطەسینی قویودا اوزونچه کوچوروب اوتەمز:

«روس پرولەتارینگ کومەگی ایله یولباشچیلیغی بولماسایدی، قازاغستان ملی آزادلقغادا یتیشه آلماس ایدی. چارواچیلق (خوجالق) وە ملی مدنیت بابندەگی بویوك کوتەریلیشلەریمزدە بونسز ممکن ایمەس ایدی. شونی آڭلاماغان، قازاغستانگ ساویتلەر اتفاقی ایچندە مختاریتلی جمهوریت بولوب، روس پرولەتاری وە روس بولشەویك فرقەسینگ یولباشچیلیغی ایلەگنه کورکەیوب، اورکەنلەی آلا بیلەجەگینی آڭلا-ماغان قازاق قومسومولاری ناغز لەنینچی ایمەس. قومسومولارغا مەنه شو وظیفەلەرینی آڭلاتو وە اونلارنگ مییەسنه مەنه شو وظیفه فکرینی اورنا-شترو کیرەك.» («سوسیالدی قازاغستان» 35 .1 .29).

میرزویاننك بو سوزندەن باشلیچا ایکی نتیجه چیقادر. اولا، او توركستان-قازاق قومسومولاری آراسندا روس پرولەتاری باشچیلیغنا وە روس بولشەویك فرقەسی حاکمیتنه قارشی فکرنگ تیرەك اورناشقانینی، ایکنچیدەن ساویت حکومتینگ توركستان یاشلارینا توركستاننگ، روس باشچیلیغی، حاکمیتی بولمیچا، اوز باشینا ملی حیات قوروب یاشای آلمایاجاغی قناعتینی اورناشترو اوچون اورونماقدا بولغانینی کورسەتەدر.

باش مقالەدە کیتردیگمز، گەینگ اوزبیکستان یاشلاری حقندا بیردیکی حکمنیدە بوڭا علاوه ایتسەگز، بوتون توركستانداغی یاشلق احوال روحیەسینی اورگەنگەن بولاسز.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

معارف جبهه‌سنده — «بیز بو ییل فلان یوز میڭ کشینڭ سوادینی چیقارامیز، فلان یوز میڭ بالا مکتبکه کیره‌جه‌ك، فلان میلیون روبله معارف ایشله‌ریگه صرف ایتیله‌جه‌ك» وه شوڭا اوخشاش لاف سوزله‌رنی بیز هه‌ر ییلی ساویت غازیتالاریندا، فرقه وه ساویتله‌ر قورولتایلاری راپورلاریندا اوقوب توراميز. لاکن هیچ وقت بو «پلان»نڭ به‌جه‌ریلگه‌نلگینی ایشیتکه‌ن وه کورگه‌ن ایمه‌سمز. بو حال مجموعه‌مزنڭ اوقوچیلاریغا معلوم بر نه‌رسه بولسا هه‌م، بیز بو دفعه تاغین بر «نمونه» کتیریب اوتمه‌کچی بولامز. «قازاغستانسکایا پراودا» غازیتاسینڭ اوتکه‌ن 11نچی ده‌قابر ساندا توبه‌نده‌گی معلوماتنی اوقودق: 1933/34نچی اوقو ییلی اوچون حکومت تامانیدان بیلگیله‌نگه‌ن «یاشی ییتکه‌نله‌رنی سوادلاندیریش پلانی» یوزده 14,8 نسبتنده‌گنه اورونغا کیلدی. پلاندا کورسه‌تیلگه‌ن 700 میڭ کشی اورنیغا — 103 میڭ 626 کشی‌گنه اوقوی بیلدی. أولکه‌نڭ آیریم بولومله‌رینی آلساق، وضعیت داها آغیرراق بولوب کورونه‌دی. مثلاً: آلما-آتا ولایتنده 94 میڭ کشی اورنیغا 63 میڭ‌گنه، ریدده‌ر آیماغندا 2294 کشی اورنیغا آنجاق 648 کشی اوقوب چیققان...»

بوندای تجربه قارشیسندا ساویت حکومتی «پلان» رقملارینی که‌مه‌یتش مجبوریتنده قالغان. اونڭچوندر، که 1934/35 اوقو ییلی اوچون حاضرلانغان «پلان»دا 250 میڭ سوادسز وه 50 میڭ چه‌له سوادلی کشینڭ اوقوب چیقیشلاری بیلگیله‌نگه‌ن ایمش. بولاردان قانچاسینڭ اوقوب چیققانینی بیز کیله‌جه‌ك ییلداغنا بیله آلاجاقمز. ایمدیلك توبه‌نده‌کی معلوماتله قانیقامز. نور فیض اوغلی صادق، فرقه قومیته‌له‌ری یازیچیلاری توپلانیشندا، فرقه اویوملاری بعضی بر وظیفه‌له‌ر حقندا سویله‌دیکی نطقندا، قازاغستانڭ سوادسزلقنی بیترو ایشنده‌کی «یوتوقلاری» اوستنده قویوداغیچا سویله‌یدر:

«سوادسزلقنی بیترو ایشنده قازاغستاننڭ ئه‌لله قایدا، آرتدا قالیب

اوتوردیغی بوتون یورتغا معلوم. حاضرغی وقتدا قازاغستاندا 300 میڭ کشینڭ سوادسزلقنی جویو مکتبله‌رنده اوقوماسی تییشلی ایدی. ایمدی شونڭ 150 میڭ‌گنه‌سی سوادسزلقنی جویو مکتبله‌رنده اوقوب تورادر. بوده رسمی کورسه‌تو حسابلانداغنا. اصلنده ایسه موندانداآز. بز سوادسزلقنی بتیرمیچه اویلاغاندای آلغا باسا آلمایمز. آلدیمزدا تورغان وظیفه‌له‌ریمزنی نتیجه‌لی تورده اورونلای آلمایمز.»

(«سوسیالدی قازاغستان» 35 .2 .9)

✶

تورکستاندا ایکین میدانی

ساویتله‌ر اتفاقی قومیسارلاری شوراسی طرفندان 1935نچی ییلی اوچون قرارلاشتریلغان ایکین پلانی بویونچا:

قازاغستاندا بوتونیسی 4 میلیون 440 میڭ 3 یوز هه‌کتار ییرده کوکله‌م ایکینی بولوب، بونڭ 667,2 میڭ هه‌کتاری ساوخوزلاردا، 3 میلیون 667 میڭ هه‌کتاری قولخوزلاردا وه 106,1 میڭ هه‌کتاری آیریم خوجالقلار قولندادر.

قاراقالپاقستاندا بوتونیسی 88,7 میڭ هه‌کتار ییرده کوکله‌م ایکینی بولوب، بونڭ 1,8 میڭ هه‌کتاری ساوخوزلاردا، 54 میڭ 9 یوز هه‌کتاری قولخوزلاردا وه 32 میڭ هه‌کتاری آیریم خوجالقلارقولندادر.

قیرغزستاندا 800,4 میڭ هه‌کتار کوکله‌م ایکین ییرینڭ 81,1 میڭ هه‌کتاری ساخوزلار، 568,3 میڭ هه‌کتاری قولخوزلار وه 151 میڭ هه‌کتاری آیریم خوجالقلار حصه‌سنه توشه‌در.

اوزبیکستاندا بر میلیون 991 میڭ هه‌کتار کوکله‌م ایکین ییرنده‌ن 176,4 میڭ هه‌کتاری ساوخوزلار، بر میلیون 574 میڭ 9یوز هه‌کتاری قولخوزلار، 239 میڭ 7 یوز هه‌کتاری آیریم خوجالقلاردادر.

تورکمه‌نستاندا 289,4 میگ هه‌کتار یێرده‌کی کوکلم ایکینی‌نگ 20 میگی ساوخوزلارغا، 235,9 میگ هه‌کتاری قولخوزلارغا، 33,5 میگ هه‌کتاری آیریم خوجالقلارغا توشه‌در.

تاجیکستاندا بوتون کوکلم ایکین یێری 475,4 میگ هه‌کتار بولوب، بوندان 24,4 میگ هه‌کتاری ساوخوزلاردا، 306,4 میگ هه‌کتاری قولخوزلاردا، 144,6 میگ هه‌کتاری آیریم خوجالقلاردادر.

ته‌خنیکی ایکینله‌ر

قازاغستاندا پاختا — 100,2 میگ هه‌کتار، زغر 4,3 میگ هه‌کتار، شکر لاولاگیسی 7,2 میگ هه‌کتار، کونگه باقار 122,7 میگ هه‌کتار، به‌ره‌نگی (کارتوفه‌ل) 30,5 میگ هه‌کتار.

قاراقالپاقستاندا — پاختا 28 میگ، به‌ره‌نگی تورت یوز هه‌کتار.

قیرغزستاندا — پاختا 52,7 میگ، زغر 3 میگ 2 یوز، شکر لاو-لاگی 8,4 میگ، کونگه باقار 6 یوز، به‌ره‌نگی 4 یوز هه‌کتار.

اوزبیکستاندا — پاختا(*) 780,7 میگ، به‌ره‌نگی 7 یاریم میگ هه‌کتار.

تورکمه‌نستاندا — پاختا 136 میگ 8 یوز، به‌ره‌نگی 1 میگ توقوز یوز هه‌کتار.

تاجیکستاندا — پاختا 83 میگ، کونگه باقار 2 یوز، به‌ره‌نگی 1 میگ 6 یوز هه‌کتار کورسه‌تیله‌در. («پراودا ووستوکا» 18. 2. 35)

اوزبیکستان جمهوریتینگ قورولوشیغا اون یێل تولوشی مناسبتیله،

(*) «پراودا ووستوکا»نك 12. 2. 35 تاریخلی نومروسندا اوزبیکستاننك 1935نچی ییلغی پاختا ایکینی پلانی 885 میگ هه‌کتار کورسه‌تیلگه‌نی کبی بو ییل اوچون 938 میگ تون پاختا اونومی کوتوله‌در.

فیض‌الله خواجه طرفندان «ایزوه‌ستیا» غازیتاسندا (10. 1. 35) یازیلغان مقاله‌ده‌ن توبه‌نده‌گی معلوماتلارنی کیتره‌میز:

اوزبیکستانداغی سوغارما ایکینینك یوزده 90,3ی؛ بهاری‌نگ یوزده 83ی؛ پاختا ایکینینگ یوزده 92,4ی قولخوز وه ساوخوزلار قولندا. اوزبیکستاندا بوتونیسی 8672 قولخوز بولوب، بولارغا بوتون اوزبیکستان دهقان خوجالغینك یوزده 79,9ی منسوب؛ بوتون ساخوز 84در («ساو-خوز» دیب حکومت طرفندان أداره ایتیلیب تورغان «ساویت خوجالغی»نی آتایدرلار). 1934نچی ییل آخریندا اوزبیکستان ساویت حکومتیگه 818 میگ تونا (بر تونا تخمیناً 62 پود) پاختا تاپشیرغان. بو ایسه موسقوانك طلب ایتدیکی پلان مقدارندان 90 میگ توناچا آز دیمه‌کدر. («ایزوه‌ستیا» 31. 1. 35). هه‌ر یوز قولخوز خوجالیغینا، اورتا حسابله، 79 باش مال کیله‌ر ایکه‌ن.

بوکونکی تورکستان جمهوریتلرنده أداری بولونوشلر

I — قازاغستان

بوتون روسیه مرکزی اجرا قومیته‌سی وه قومیسارلار شوراسینگ 26. 8. 20 تاریخلی قراری ایله، ایسکیده‌کی داالا عمومی والیلیغی ایچنده توپلانغان سه‌مه‌ی، آقمولا، تورغای وه اورال ولایتله‌رنده‌ن عبارت دائره‌ده «قیرغز مختاریتلی سوسیالیست ساویت جمهوریتی» تشکیل ایتیلگه‌ن ایدی.

1924نچی ییلی سوڭلارندا تورکستاندا «ملی چیگه‌ره‌له‌ش»سیاستی ایشکه آشیریلدی. بو وقت ایسکی تورکستان والی عمومیلیگی دائره‌سنده تشکل ایتکه‌ن تورکستان مختار جمهوریتنه داخل سیردریا وه یدی‌سو ولایتله‌رینك بره‌ر قسملارینی یوقاریدا اسمی کیچکه‌ن قیرغز جمهوریتنه قوشوب، بوتون روسیه مرکزی اجرا قومیته‌سینگ 15. 6. 25 تاریخلی قراری ایله، بوکونکی «قازاغستان مختار سوسیالیست ساویت جمهوریتی» توزولدی.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

قازاغستان جمهوریتی ایچنده — قاراغاندی ، شرقی قازاغستان ، آلما-آتا ، آقتوبه ، غربی قازاغستان ، جنوبی قازاغستاندان عبارت آلتی ولایت (اوبلوست) وه قارقارالی آتلی بر دائره (اوکروغ) بار. بو ولایت وه دائره‌لەر 157 رایونغا بولونه‌در.

II — **قیرغزستان** بوتون روسیه اجرا قومیته‌سینك 24 .10 .14 تاریخلی قراری بویونچا مختار قازاغستان جمهوریتنه باغلانغان «قارا قیرغز مختار ولایتی» توزولدی. 25 .5 .25 تاریخلی قرار ایله قارا قیرغز مختار ولایتی قازاغستاندان آیریلیب «مختار قیرغزستان سوسیالیست ساویت جمهوریتی»نه آیلانتریلدی. مرکزی پیشپه‌ك (فرونزه) شهریدر.

مختار قیرغزستان جمهوریتنده 24 رایون بار.

III — **قاراقالپاقستان** ایسکی أداره بولونوشده آمو دریا مضافاتی دیب آتالغان بو دائره 1924نچی ییلی اوتکه‌زیلگه‌ن «ملی چیگه‌ره‌له‌ش» سیاستی نتیجه‌سنده قازاغستان ایچنده «مختار قارا قالپاق ولایتی» حالندا توزولوب ، 32 .3 .20 تاریخلی عموم روسیه اجرا قومیته‌سی قراری ایله مختاریتلی سوسیالیست ساویت جمهوریتنه آیلانتریلدی. قارا قالپاقستان‌نك بوکونکی مرکزی تورتکول شهریدر. کیله‌جه‌کده جمهوریت مرکزی نوخوس شهرینه کوچورولمه‌کچی. قارا قالپاقستان: 1 — قارا أوزه‌ك ، 2 — که‌گه‌یلی ، 3 — قپچاق ، 4 — قوگرات ، 5 — مویناق ، 6 — تامدی ، 7 — تاختا کوپری ، 8 — تورت کول ، 9 — خوجه‌یلی ، 10 — چیمبای ، 11 — شهباز اسمنده رایونلارغا بولونه‌در.

(سوگی کیله‌جه‌ك ساندا)

أداره‌لەرنی یېرلیله‌شترو ایشی

تورکمه‌نستان مرکزی اجرا قومیته‌سی باشلوغی آیتاقوف ، اوزینک 5نچی تورکمه‌نستان ساویت قونغره‌سنده سویله‌دیگی حساب نطقنده ، أداره‌لەرنی یېرلیله‌شترو مسئله‌سنه تماس ایتب شونلارنی سویله‌دی:

Verantwortlich für Verlag und Redaktion: Dr. Tahir Schakir, Berlin-Steglitz
Druck: Sonnendruckerei G. m. b. H., Berlin-Charlottenburg 4
مسئول مدیری : دوقتور طاهر شاکر.

«بزنک یتیشمه‌گه‌نلکله‌ریمزده‌ن بری‌ده شبهه‌سز أداره‌لەرنی یېرلیله‌شترو ساحه‌سنده‌در. أداره‌لەرنی یېرلیله‌شترو ایشنده بز ، آلغا باسماغانمز بر طرفدا تورسون ، حتی آرقاغا کیتیه‌مز. مرکزی أداره‌لەر ، قومیسارلقلارنك یېرلیله‌شیش نسبتی 15,4%ده‌ن 14,2%گه توشکه‌ن.»

(«تورکمه‌نسکایا ایسکرا» 35 .1 .16)

«ایزوه‌ستیه» غازیتاسندا (35 .1 .22) اوقونديغنا کوره ، بوتون قازاغستاندا 9غنا خسته‌خانه بار ایکه‌ن. بعضی بر رایونلاردا عمومیتله طبی دوالانو مؤسسه‌سی یوق ایمش. هکیمله‌رده آزدر.

«قازاغستان‌نك 160 طبی رایوندا هکیم یتیمسزلگی بار. 26 مالدارلق رایونلاری بوتونله‌ی هکیمسزدر. 200ده‌ن آرتیق ساوخوز طبی یاردم بیله‌ن تأمین ایتیلمه‌گه‌ن. بو وضعیتنك کیله‌جه‌کده‌ده دوام ایتووینه تحمل ایتب بولمایدر. قازاغستاندا ایشله‌ش اوچون یوباریلغان یاش هکیمله‌رنك کوبچیلگی یولدا توشوب قالیب ، قازاغستانغا کیلمه‌یدرله‌ر. کوب یاش هکیمله‌ر آوولدا ایشله‌شکه باروداان باش قاچیرادرلار. مرکزی صحیه أداره‌له‌ری‌ده بو یاش طبیه‌لیله‌ر آراسنداغی ضررلی آقیمغا قارشی هیچ بر تورلو جدی تدبیر آلمادیلار...»

(قازاغستان صحیه قومیساری قولسارت اوغلی خلفنک 16نچی بوتون روسیه ساویتله‌ر قونغره‌سنده سویله‌دیکی نطقندان.)

قازاغستان دولت پلان قومیسیونی باشلوغی آندرونیکوف‌نک 7نچی ساویتله‌ر اتفاقی قونغره‌سنده سویله‌دیگنه کوره ، قازاغستاندا یوللار وه صنایعدا ایشله‌وچی 200 مینگ ایشچینگ یوزده 40ی تورکستانلی ایمش.

(«ایزوه‌ستیه» 35 .2 .3)

قوتلاو — بوتون تورك-اسلام اوقوچیلاریمزنی قربان بایرامی مناسبتیله یوره‌کده‌ن قوتلولار وه مهاجر توغانلاریمز اوچون کیله‌جه‌ك بایرامنی اوز ایرکین تورکستاندا قارشی آلولارینی تیلیمز.

باشقارمامزغا کیلگه‌ن یازیلاردان بو ییل تورکستان مهاجرله‌رنده‌ن‌ده آنچاغنا کشینک مکه‌گه ، حجگه بارغانلقلاری آکلاشیلماقدادر. تاکری شو توغانلاریمزنك ته‌نله‌رینه ساغلق بیریب حجله‌رینی قبول ایتسین.

Yach Turkestan

Mars 1935 (Le jeune Turkestan) No. 64

Revue mensuelle

Organe de défense nationale du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Moustapha Tchokaï-Oghly**

یولیمزغا توغرو کیلگەن بوتون یازولار اوچون مجموعەمزنگ بیتلەری
آچیقدر. باسیلماغان یازولار قایتاریلماس.

آبونه شرطلری:

ییللغی 100 فرانسز فرانقی، آلتی آیلغی 60 فرانق، اوچ آیلغی 30 فرانق.

باشقارمادان: 1 — مکەدە سلطان بیك کە: 35 .2 .13دە «یاش تورکستان»نگ تورکیەگە کیرگیزیلمەی قالغانلغی حقندا یوللاغان مقالەگزنی، اوزگزنگدە قولایچا تخمین ایتە بیلەجەگگز سببدەن، باسالمایمز.
آفغانستان، هندستان وە ایراندا‌غی تورکستانلیلارنك‌دا بو مسئلەگە عائد یوللادیقلاری یازیلارنی‌دا عینی سببدەن باسماقدان تارتیندیق.

2 — قوتقا (فینلاندیا)دان فتح‌الله افندینگ 35 .2 .15دە یوللادیغی 100 فرانق یتیشدی.

3 — بومبای‌دان 35 .2 .19دە عبدالمؤمن افندینگ کوندەردیگی تورت دوللار ایریشدی.

4 — اوتونچ: بزگە مقالە وە خصوصی یازیلار یوللاوچیلار دائما اوز آدرەسلەرینی کورسەتوب تورسونلار ایدی.

مجموعەمزغا تیشلی هەر تورلو یوللانمالار اوچون آدرەس:

Moustapha Tchokai-Oghly
7, Square de la Fontaine
Nogent s. Marne (Seine)
France